

2011 Sonrasında Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yaşanan Ani Yükseliş ve Sert Düşüşü Anlamak

Understanding the Sudden Rise and Fall in Turkish-Egyptian Relations after 2011

Nuri Yeşilyurt¹

Öz

Bu makale, Türkiye-Mısır ilişkilerinde 2011 sonrasında meydana gelen sert salınımları ve süregiden bunalımı açıklamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, Arap Ayaklanmaları sonrasında yaşananların ikili ilişkiler tarihinde istisnai bir döneme işaret ettiğini savlamak ve bunu daha iyi anlayabilmek için dört temel etmene işaret etmektedir: Bölgesel güç dengesindeki değişimler, ekonomik zorluk ve fırsatlar, siyasal seçkinlerin kimlik ve ideolojileri ve son olarak iç politik kaygı ve hesaplamalar. Makale öncelikle, Mısır'daki halk ayaklanmasıyla birlikte başlayan geçiş döneminde Ankara'nın Mısır'a yönelik dış politika açılımının ve Kahire'nin buna verdiği olumlu tepkinin arkasında yatan bölgesel, siyasal ve ekonomik sebepleri anlamaya çalışmaktadır. İkinci olarak, makalede Mısır'da 2012'de Müslüman Kardeşlerin aday Muhammed Mursi'nin iktidara gelmesiyle birlikte ikili ilişkilerin ulaştığı tarihî zirve noktası ele alınmaktadır. Bu yapılırken, Adalet ve Kalkınma Partisi ile Müslüman Kardeşler arasındaki ideolojik uyuma ve Türkiye'nin Mısır'daki Mursi iktidarını ekonomik ve siyasal anlamda desteklemekte oynadığı role özellikle vurgu yapılmaktadır. Makalede son olarak, Mursi'yi iktidardan uzaklaştıran 2013 darbesine Türkiye'nin verdiği sert tepki ve Mısır'ın süreç içerisinde bu tepkiye verdiği yanıtlar incelenmektedir. Bu kapsamda, bir yandan bölgesel güç dengelerindeki değişimler, diğer yandan her iki ülkede de iç politika kaynaklı sorunlar ve ideolojik kutuplaşma çerçevesinde iç politika-dış politika geçirgenliğinin söylemsel anlamda arttığı gerçeği göz önünde bulundurulmaktadır. Araştırma, 2011 sonrası ikili ilişkilerin siyasal ve ekonomik boyutlarına dair haber, veri ve analizlerin taranmasına ek olarak, Türkiye-Mısır ilişkilerinde rol ve/veya tecrübe sahibi Türkîyeli ve Mısırlı diplomat, siyasetçi, bürokrat, iş insanı ve sivil toplum görevlileriyle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Mısır, dış politika, Arap Ayaklanmaları, Müslüman Kardeşler

Abstract

This article seeks to explain sharp oscillations that have taken place in Turkish-Egyptian relations after 2011. In this context, it argues that post-Arab uprising developments are exceptional, considering the history of bilateral relations. To explain this development, the article highlights four main factors: shifts in the regional balance of powers, economic difficulties and opportunities, ideology and identity of political elites, and domestic political concerns and calculations. The article first examines the regional, political, and economic motives behind Ankara's foreign policy opening toward Egypt and Cairo's positive reaction during the transition period following the 2011 revolt. Second, the article sheds light on the historical peak in Turkish-Egyptian relations following the victory of the Muslim Brotherhood candidate Muhammad Morsi in the 2012 presidential elections. More specifically, the article focuses on the ideological affinity between the Brotherhood and the Justice and Development Party and the role of Turkey in supporting Morsi's government politically and economically. Lastly, the study investigates the harsh reaction of Turkey to the 2013 military coup against Morsi and Egypt's responses by investigating the shifts in the regional balance of powers and the porous line between domestic politics and foreign policy in both countries at the discourse level due to the rising problems and ideological polarization in domestic politics. The research is based on scanning of news, data, and analyses of political and economic dimensions of bilateral relations, along with personal in-depth interviews with Turkish and Egyptian diplomats, politicians, bureaucrats, businesspersons, and NGO officials who have a role and/or experience in Turkish-Egyptian relations.

Keywords

Turkey, Egypt, foreign policy, Arab Uprisings, Muslim Brotherhood

1 Sorumlu Yazar: Nuri Yeşilyurt (Dr. Öğr. Üyesi), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: nyesilyurt@ankara.edu.tr ORCID: 0000-0001-6775-1640

Atf: Yeşilyurt, N. (2020). 2011 Sonrasında Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yaşanan Ani Yükseliş ve Sert Düşüşü Anlamak. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 29(2), 337–365. <http://doi.org/10.26650/siyasal.2020.29.2.0083>

Extended Summary

Turkish-Egyptian relations entered a new era following the 2011 revolt in Egypt. In deep contrast to the distant and cautious nature of bilateral relations until that point, an exceptional period of rapprochement between Ankara and Cairo had unfolded, particularly after the victory of the Muslim Brotherhood's candidate Mohammed Morsi in the 2012 presidential elections in Egypt. However, when Morsi was ousted by a military coup led by Defence Minister Abdelfattah el Sisi in 2013, Turkish-Egyptian relations deteriorated at an unprecedented level, mainly due to Ankara's harsh reactions to the developments in Egypt. This article analyses the above mentioned sudden rise and fall in Turkish-Egyptian relations since 2011 by focusing on four factors: shifts in the regional balance of powers, economic difficulties and opportunities, ideology and identity of political elites, and domestic political concerns and calculations.

The article is divided into four sections. The first section sets out the historical background of Turkish-Egyptian relations since the 1920s and explains the article's analytical framework by focusing on the four above mentioned factors in detail.

The second section aims to understand Turkey's foreign policy opening toward Egypt following the 2011 revolt, along with Egypt's positive reaction to this opening. The main motivation behind the policy of the Justice and Development Party (AKP) government was to provide political and economic guidance to Egypt during the transition period, which would increase Turkey's influence both in Egypt and the Middle East at large. Egypt's positive reaction to Turkey was mainly related to the Supreme Council of Armed Forces' unwillingness to alienate the Egyptian public, which held an exceptionally positive image of Turkey, and its need for economic support for the ailing economy.

The third section investigates the historic rapprochement between Ankara and Cairo during Morsi's presidency between 2012 and 2013. During this period, Ankara and Cairo continued deepening their political and economic relations, while simultaneously exhibiting unprecedented harmony and cooperation in regional politics. The ideological affinity between AKP and the Muslim Brotherhood partly explains this rapprochement because the Brotherhood had generally been wary of supporting the Turkish/AKP model and/or Turkish influence in Egypt. Moreover, as Morsi struggled against social, military, and bureaucratic opposition to its short-lived rule in Egypt, Turkey was a useful ally. More precisely, the Morsi government's rapprochement with Turkey was an act of balancing internal opposition with external support, which was the main factor for the historical rise in bilateral relations.

The third section sheds light on the deteriorating relations following the Egyptian military coup in 2013, primarily because of Ankara's vocal and fierce criticism. Ankara's reactions were mainly related to the loss of a useful ally in regional politics. Besides, due to their political experience, AKP officials feared the possibility of a similar coup in Turkey. However, a closer examination of Turkish domestic politics during this time reveals that the Turkish government's harsh reaction to the Egyptian coup was also related to its discursive strategy to deal with rising opposition and ideological polarization after the Gezi Protests of 2013. To consolidate its domestic power base and legitimacy, Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan identified himself with Morsi/the Muslim Brotherhood,

while associating his domestic opponents with coup plotters in Egypt. This process made the line between domestic politics and foreign policy highly porous. Similarly, a growing ideological polarization between pro-Brotherhood and anti-Brotherhood forces in Egyptian politics has occurred, particularly since 2013. As Turkey openly supported the Muslim Brotherhood after the coup, the new Egyptian regime tried to consolidate its legitimacy by depicting Ankara as a foreign enemy and the Muslim Brotherhood as a foreign-backed terrorist organization. Thus, the effective use of the diplomatic crisis by both countries for domestic ends is the main factor behind its extension. Therefore, any policy-recommendation that aims to normalize Turkish-Egyptian relations in the near future should consider this fact.

2011 Sonrasında Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yaşanan Ani Yükseliş ve Sert Düşüşü Anlamak

20. yüzyılın ortasından beri çoğu zaman ihtiyatlı ve yer yer sorunlu bir çizgide ilerleyen Türkiye-Mısır ilişkileri (Al Hajj, 2016, s. 48; Çağaptay & Stevens, 2015; Magued, 2016; Meral, 2014), Mısır'da 2011'de başlayan halk ayaklanmasıyla birlikte yeni ve istisnai bir evreye girdi. Öyle ki, Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesinin ardından Türkiye'nin Mısır politikasında köklü bir değişim gözlemlendi ve ilişkiler ciddi bir ivme kazandı. Müslüman Kardeşler Örgütü'nün (İhvan) 2012'de adım adım iktidara yürümesiyle birlikte ikili ilişkiler daha da derinleşti ve kısa sürede tarihî bir zirve noktasına ulaştı. Ne var ki, 3 Temmuz 2013'te Mısır Savunma Bakanı Abdülfettah el Sisi liderliğinde gerçekleştirilen askerî darbe ikili ilişkilerde yeni bir dönüm noktası yarattı. Türkiye'nin darbeye yönelik sert tepkisi ve yeni yönetimi tanımamakta ısrar etmesi, en nihayetinde karşılıklı olarak büyükelçilerin istenmeyen kişi ilan edilmesiyle sonuçlandı ve siyasi ilişkiler derin bir krize girdi. 2020 itibarıyla, bu olayın üzerinden altı yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen ilişkileri büyükelçilik seviyesine yükseltmek için hâlâ herhangi bir ciddi girişimde bulunulmadı ve henüz iki ülke arasında bakan düzeyinde uluslararası örgütler çerçevesinde gerçekleşen kısa görüşmeler dışında üst düzey bir siyasi temas meydana gelmedi. Dahası, iki ülke birbirleri hakkında olumsuz söylemlerini sürdürmekte ve bölgesel siyasette ciddi bir mücadele içerisinde görünmektedirler. İki ülkenin bağımsızlık sonrası ilişkilerinin tarihinde zaman zaman gerginlikler yaşanmışsa da daha önce hiç bu kadar uzun ve derin bir bunalım ortaya çıkmamıştı.

Türkiye-Mısır ilişkilerinde üç yıldan kısa sürede sırasıyla hızlı bir yükseliş ve sert bir düşüşün yaşanması, ikili ilişkiler tarihinde istisnai bir döneme işaret etmekte ve pek çok açıdan açıklanmaya muhtaç bulunmaktadır. Bir kere, Türkiye'nin, 2011 sonrasında Ortadoğu politikasının odağına Mısır'ı yerleştirmesinin başlıca nedenleri nelerdir? İkincisi, uzun yıllardır Türkiye'ye karşı ihtiyatlı bir politika izleyen Mısır'ın, 2011 sonrası dönemde neden hem siyasi hem ekonomik anlamda Türkiye'yle ilişkilerin derinleşmesine kapı araladığı önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Üçüncü olarak, Mısır'daki 3 Temmuz 2013 darbesinden sonra Ankara'nın Kahire'yle ilişkileri kopma noktasına getirecek tepkiselliğinin başlıca sebepleri nelerdir? Son olarak, Türkiye'nin tepkilerine yeni Mısır yönetiminin yanıtlarındaki sertlik derecesinin giderek artmasının nedenleri ve sonuçları nelerdir?

Akademik yazında, 2011 sonrası Türkiye-Mısır ilişkilerine odaklanan en ayrıntılı çalışmalar, kuşkusuz *Türk Dış Politikası Yıllığı*'nda Uysal (2012a) ve Telci (2013a, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018a) tarafından yazılan bölümlerdir. Bu çalışmalar, ilgili yıllarda Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerde meydana gelen başlıca gelişmelerin ayrıntılı bir tasvirini yapmaktadır. Meseleyi analitik olarak ele almaya çalışan diğer çalışmalara bakıldığında, 2011 sonrası Türkiye-Mısır ilişkilerini kimi zaman bölge jeopolitiğine, kimi zaman aktörlerin kimlik ve siyasal tercihlerine, kimi zaman da iç politik unsurlara odaklanarak açıklamaya giriştikleri anlaşılmaktadır. Magued (2016, 2018), iki ülke arasındaki daimi gerginliği, çatışan ulusal rollere vurgu yaparak tahlil etmekte, 2012 sonrası yakınlaşmayı açıklarken de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile İhvan arasındaki ideolojik yakınlığa ve benzer tarihsel deneyimlere parmak basmaktadır. Pala ve Aras (2015), Türkiye'nin Mısır'a yönelik politikasının ve İhvan'la yakın ilişkisinin asıl olarak jeopolitik amaç ve çıkarlarca belirlendiğini, ama bunun iç ve uluslararası platformdaki

jeopolitik gerekçelendirmesinin demokrasi, halk iradesi ve meşruiyet gibi söylemler üzerinden yapıldığını belirtmektedirler. Benzer bir şekilde, Yeğin (2016) Türkiye'nin Mısır'daki darbeye tepkisini incelerken, her ne kadar normatif yaklaşım çerçevesinde ifade edilmişse de, bunun seçmeci bir normativizm olduğunu belirtmekte ve tepkinin arkasında daha ağırlıklı olarak maddi nitelikli siyasi ve stratejik kayıplar ve iç politik kaygılar bulunduğunu vurgulamaktadır. Telci (2018b) ise, ilişkilerdeki iniş çıkışları, Türkiye'nin hep demokrasi yanlısı ve ilkeli bir politika izlediği varsayımı üzerinden açıklamaktadır. Gerek Al Hajj (2016), gerek Al Shalabi (2017), analizlerine Mısır'ın Türk dış politikası açısından jeostratejik önemine parmak basarak başlamakta, daha sonra ilişkilerin yükseliş ve düşüşünü açıklamada ideolojik ve iç siyasi etmenleri analize dâhil edip, gelecek senaryolarını tartışmaktadırlar. Çağaptay (2019), Türkiye'nin 2011 sonrası İhvan merkezli Mısır politikasını bölgesel dengeler ve jeopolitik hesaplarla açıklarken, 2013 sonrası süreçte Türkiye'nin Mısır ile ilişkilerinin bozulup bölgede yalnızlaşması noktasında Başbakan Erdoğan'ın darbe korkusuyla iç politikada giderek daha otoriter bir iktidar anlayışına kaymasının etkili olduğunu söylemektedir. Altunışık (2019) da, Türkiye'nin 2000'li yıllarda Mısır'la ilişkilerindeki iniş çıkışları açıklarken eş zamanlı olarak hem bölgesel dinamiklere hem de Türkiye iç siyasetindeki gelişmelere odaklanmaktadır. Her halükârda, akademik yazında yer alan çalışmaların çoğunda, ikili ilişkilerin Türk dış politikası çerçevesinde analizinin daha ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Bu makale, 2011 sonrası Türkiye-Mısır ilişkilerinin tarihsel bir betimlemesini yapmakla birlikte, bunu en başta ortaya konan araştırma sorularını cevaplayacak şekilde analitik bir çerçeveye oturtma kaygısı taşımaktadır. Bu kapsamda, meseleyi hem Türkiye hem de Mısır çerçevesinde ele alacak, bir başka deyişle, her iki ülkenin iç ve dış politikasındaki dönüşümü analize dâhil edecek dengeli bir yaklaşım benimsemektedir. Bunun yanında, makalede ilişkilerdeki dönüşümü açıklamak amacıyla, bölgesel güç dengelerini, ekonomik fırsat ve zorlukları, iktidar seçkinlerinin siyasi kimlik ve ideolojilerini ve iç politik kaygı ve hesaplamaları dikkate alan eklektik bir analitik çerçeve kullanılmıştır. Araştırma, birincil kaynak olarak nitelendirilebilecek üç ana materyale dayanmaktadır. İlk olarak, 2011-2019 arasında ikili ilişkilerde kullanılan söylemleri ve gerçekleştirilen eylemleri gözlemleyebilmek adına, ilgili dönemde iki ülke arasında gerçekleşen ziyaret ve görüşmeler, yapılan anlaşmalar ve iki ülke yetkililerinin birbirleri hakkında yaptıkları açıklamalar taranmıştır. Buradan elde edilen verilerle ikili ilişkilerin tarihsel bir betimlemesini yapmak mümkün olmuştur. İkinci olarak, ikili ilişkilerin ekonomik ve rakamsal boyutunu görebilmek adına, ticaret ve yatırım alanlarına dair resmî istatistikler derlenmiş ve tablolarla ifade edilmiştir. Üçüncü olarak, Türkiye-Mısır ilişkileri bağlamında önemli konum ve işlevlere sahip Türkiyeli ve Mısırlı şahsiyetlerle yarı yapılandırılmış derinlemesine yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.¹ Bu teknik, konunun bazı yönlerine dair yeni bilgi ve yorumlar katması veya başka kaynaklardan elde edilen bilgileri kontrol etme imkânı sağlaması açısından önemlidir (Tekin, 2006, s. 102-103). Görüşme yapılan şahsiyetler arasında emekli ve aktif diplomatlar, bürokratlar, iş insanları, sivil toplum görevlileri ve emekli siyasetçiler bulunmaktadır. Derinlemesine görüşme tekniğinin nitel bir yöntem olması hasebiyle, görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin

1 Bu görüşmeler öncesinde Ankara Üniversitesi Etik Kurulundan onay alınmıştır. Çalışmada, görüşme yapılan kişilerin verdiği bilgi ve görüşler, kendilerinden yazılı onay alınarak kullanılmış, ismini vermeyi kabul etmeyenlerin isimleri çalışma boyunca gizli tutulmuştur.

nicel/istatistiksel bir incelemesi yapılmamıştır. Bunun yerine, elde edilen veriler araştırma soruları çerçevesinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Daha sonra, ilgili verilerden çalışmaya yeni bir bilgi sağlayan, farklı bir yorum ortaya koyan veya başka kaynaklardan elde edilen bilgileri kontrol imkânı sunanlara çalışmada referansla yer verilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Türkiye-Mısır ilişkilerinin tarihsel arka planını ve çalışmanın analitik çerçevesini ortaya koymaktadır. İkinci bölüm, 2011'deki halk isyanından 2012'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadarki süreçte Türkiye-Mısır ilişkilerinde meydana gelen dönüşümü ele almaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin Mısır'a yönelik politika açılımının ve Mısır'ın bu açılıma verdiği olumlu karşılığın arkasındaki nedenler açıklanmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölüm, ilişkilerin tarihi bir zirve yaptığı İhvan dönemine (2012-2013) odaklanmaktadır. Bu kapsamda, ilgili dönemde iki ülke arasında oluşmaya başlayan yeni bölgesel eksen vurgulanacak ve derinleşen ilişkilerin ekonomik ve siyasi boyutu ele alınacaktır. Çalışma son olarak, 2013'teki askeri darbeye birlikte, ikili ilişkilerde yaşanan sert düşüş sürecine mercek tutmaktadır. Türkiye'nin darbeye verdiği sert tepki, Mısır'ın buna siyasi ve ekonomik alanda verdiği yanıt ve iki ülke arasında ortaya çıkan yeni bölgesel rekabet bu çerçevede incelenecek temel konulardır.

Tarihsel Arka Plan ve Analitik Çerçeve

Türkiye ile Mısır arasında diplomatik ilişkilerin tesis edildiği 1925'ten itibaren ikili ilişkilerde genelde ihtiyatlı bir hava hâkim olmuş, gerilim ve yumuşama dönemleri birbirini izlemiştir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda ilişkileri geren başlıca meseleler Türkiye'de hilafetin kaldırılması ve cumhuriyet rejiminin yaptığı reformlara ilişkin Mısır'daki tartışmalar ve Türkiyeli bazı muhaliflerin Mısır'da barınmasıydı. Bunun dışında Mısır Milliyet Yasasına yönelik Türkiye'nin eleştirileri ve Türkiye'deki afyon üretimine karşı Mısır'ın şikâyetleri de ilişkilerde kriz yaratan diğer etmenlerdi. Ne var ki, 1934'te Mısır'da yaşanan taht değişimi sonucu Kral Faruk'un başa geçmesi ve 2. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı ortamda Akdeniz'de artan İtalyan tehdidi iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış ve 1937'de Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. (Baş, 2015, Özgiray 1996).

2. Dünya Savaşı sonrası süreçte uluslararası sistemde Doğu ve Batı blokları arasında ortaya çıkan Soğuk Savaş, Türkiye-Mısır ilişkileri üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. 1950'lerde, Demokrat Parti iktidarı altındaki Türkiye Batı yanlısı aktif bir Ortadoğu politikası izlerken, 1952 Hür Subaylar Darbesi'nin ardından Mısır'da yönetimi ele geçirip monarşiyi deviren Cemal Abdül Nasır Bağlantısızlar Hareketinin liderliğine oynuyor ve Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini geliştiriyordu. İlişkilerde yaşanacak gerginliğin ilk habercisi, 1954'te Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi Hulusi Fuad Tugay'ın istenmeyen kişi ilan edilmesiydi. Kısmen Tugay'ın kişisel-ailevi bağlantılarından, kısmen de iki ülke arasındaki bölgesel rekabetten kaynaklanan bu olay, Ankara tarafından çok büyütülmemiş ve Mısır'la yayınlanan ortak bildiride hasıraltı edilmiştir. Fakat izleyen dönemde, BM'deki Cezayir oylamalarında, 1955'te Bağdat Paktının kurulması sürecinde, 1956 Süveyş Bunalımı, 1957 Suriye Bunalımı ve 1958 Ortadoğu Bunalımları sırasında Türkiye'nin takındığı Batı yanlısı aktif tutum nedeniyle Ankara-Kahire ilişkilerinde hep gerginlik ve rekabet hâkim olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a).²

2 İki ülke arasındaki gerginlik, Türkiye'de Demokrat Parti iktidarını deviren 27 Mayıs 1960 darbesiyle bile hemen sona ermedi. 1958'de Mısır'la Suriye'nin birleşmesiyle oluşan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) 1961'de Suriye'de meydana gelen darbeye bozulmuş, Türkiye de Şam'ın BAC'den ayrılma kararını hemen tanıdı. Mısır bunun üzerine Türkiye'ye diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009b: s. 786).

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaşadığı yalnızlaşmayı kırmak amacıyla 1965'ten itibaren Adalet Partisi önderliğinde daha dengeli bir Ortadoğu politikası izlemesi, Türkiye-Mısır ilişkilerinde de yumuşamayı beraberinde getirmiştir. 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Ankara'nın Arapların yanında bir politika izlemesi gerek Nasır, gerekse 1970'te onun yerine geçen Enver Sedat tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Sedat'ın 1977 Camp David Anlaşması sonucu İsrail'le barış yapmasına Türkiye diğer Arap ülkelerinden farklı olarak olumsuz bir tepki vermemiş, barışı desteklediğini açıklamıştır (Sönmezoğlu, 2006, s. 364-370; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009b: s. 788-795). Ne var ki, Türkiye'nin 1980'li ve 1990'lı yıllarda su sorunu ve PKK'yla mücadele nedeniyle Suriye ve Irak'la karşı karşıya gelmesi ve 1996'dan itibaren İsrail'le geliştirdiği askerî işbirliği Ankara-Kahire ilişkilerinin gerilmesine neden oldu. Zira 1981'de başa geçen Hüsnü Mübarek'in yönetimi altında yeniden Arap dünyasına katılmaya çalışan Mısır, bu sorunlarda Arap dayanışması adına Türkiye'ye karşı tavır almıştır (Magued, 2016, s. 298-300). Ne var ki, Türkiye-Suriye gerginliğinin zirve yaptığı 1998 yılında, Mübarek'in iki ülke arasında arabuluculuk yapmasıyla, Türkiye-Mısır arasında yeni bir yumuşama dönemi başladı. İzleyen dönemde cumhurbaşkanı düzeyinde karşılıklı ziyaretlerle gelişen ilişkiler kapsamında iki ülke arasında güvenlik, ticaret, ekonomi, sağlık ve enerji gibi alanlarda pek çok anlaşma imzalandı (Mahdy Fahtallah Kişisel görüşme, Magued, 2016: s. 301).

Türkiye'de 2002'de tek başına iktidara gelen AKP, İhvan'ın Filistin kolu olan Hamas'a somut desteğinden ve aktif Gazze politikasından ötürü Mübarek yönetimince hep şüpheyle karşılanmış, bu yüzden de ikili ilişkiler 2011'e kadar daha çok ticaret ve yatırım alanlarıyla sınırlı olarak gelişme kaydetmişti. (Altunışık, 2019, s. 20-21; Jenkins, 2011). Bu dönemde ekonomik ilişkiler, 2005'te imzalanıp 2007'de yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması'yla hız kazanmış ve kısa sürede ikili ticaret hacmi iki katına çıkarak 3 milyar dolar sınırını aşmıştır (Telci, 2018b, s. 300-301). Bunun dışında, 2006'dan itibaren her iki hükümetin de desteğiyle Türkiye'den Mısır'a özellikle tekstil alanında doğrudan yatırım yönelmeye başlamıştır (Türkiyeli Yatırımcı-a, 2018). Mübarek rejimi Mısır ekonomisine katkı sağladığı ve kontrol kendisinde olduğu müddetçe Türkiye'yle ekonomik işbirliğini geliştirmede bir beis görmüyordu (Meral, 2014; T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-a, 2018).

Görüldüğü üzere, Türkiye-Mısır ilişkilerinde 2011'e kadar gerilim ve yumuşama dönemleri birbirini takip etmiş, ama ne olumlu ne de olumsuz anlamda aşırılıklar görülmemiştir. Bir başka deyişle, iki ülke hiçbir zaman bölgesel bir eksen oluşturacak kadar yakınlaşmamış veya savaş durumuna gelmemiştir. 2011 sonrasındaysa, ilişkilerin önce hızla stratejik bir ortaklığa yükseldiği, hemen ardından da derin bir krize girdiği olağanüstü bir dönem yaşanmıştır. Hatta 2020 itibarıyla, Libya krizi bağlamında iki ülkenin sıcak çatışmaya girme ihtimali bile ciddi bir şekilde tartışılmaktadır (Frantzman, 2020; Gürcan, 2020).

Bu makale, 2011 sonrası Türkiye-Mısır ilişkilerinde yaşanan sıra dışı salınımları açıklarken, tek bir kavram, kuram veya değışkene bağlı kalmaktan ziyade, farklı yaklaşımlardan ilham alan eklektik, ama bütüncül bir analiz çerçevesi benimsemektedir. Bunun başlıca sebebi, incelenen dönemde her iki ülke için de gerek bölgesel gerekse ulusal düzeyde önemli dönüşüm ve değışimlerin yaşanıp, farklı düzeylerdeki pek çok aktör ve etmenin ilişkileri etkilemiş olmasıdır. Bu kapsamda her biri birbirini tamamlayan dört temel değışken seti üzerinde durulacaktır. Bunlardan ilki, bölgesel güç dengesi ve

jeopolitik hesaplamalardır. Realizm ve klasik jeopolitik yaklaşımlar tarafından vurgulanan bu unsurlar (Wu, 2018), makalenin konusu açısından büyük öneme sahiptir. Zira Arap Ayaklanmaları sonrasında Ortadoğu’da oluşan güç boşluğu ve Türkiye’nin bu çerçevede Mısır üzerinden bölgedeki nüfuzunu artırmak için yaptığı jeopolitik hesaplar ilişkilerin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir.

Makalede başvurulan ikinci değişken seti, ekonomik fırsatlar ve zorluklardır. Her ne kadar realist yaklaşımlar ekonomik ilişkileri düşük siyaset (*low politics*) olarak nitelendirip, devlet aklıyla (*raison d’état*) hareket eden karar vericilerin askerî ve güvenlik meselelerine öncelik veren bir dış politika izlediğini iddia etseler de liberal yaklaşımlar iş çevrelerinin dış politika üzerinde önemli bir etki sahibi olabileceğini ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın siyasal ilişkileri etkileyebileceğini kabul etmektedir (Jackson & Sørensen, 2013: 107-8). 2013 sonrasında Türkiye-Mısır ilişkilerin gelişmesinde, Mısır’ın karşı karşıya kaldığı ekonomik zorlukların ve Türkiye’nin Mısır’ı ticaret ve yatırım açısından önemli fırsatlar barındıran bir ülke olarak görmesinin etkili olduğu iddia edilebilir. Söz konusu ekonomik fırsat ve zorluklar, tarafların jeopolitik ve iç politik hesaplarını da etkilemektedir.

Çalışmada başvurulacak üçüncü ve dördüncü değişkenler, siyasal seçkinlerin kimlik ve ideolojileriyle iç politika odaklı kaygı ve hesaplamalarıdır. Birbirleriyle yakından bağlantılı olan bu değişkenler gerek Uluslararası İlişkiler, gerekse Ortadoğu Çalışmaları yazınında sıklıkla ele alınmıştır. Kimlik ve ideolojinin dış politikaya etkisi daha çok sosyal inşacı yaklaşımlar tarafından vurgulanmaktayken, iç politika-dış politika etkileşimi, gerek ana akım uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında gerek Dış Politika Analizi alanında yoğun olarak incelenmektedir (Kaarbo, 2015). Bunun dışında, Ortadoğu devletlerinin dış politikalarını analitik bir şekilde ele almaya çalışan yazında da kimlik, ideoloji, meşruiyet, devlet oluşumu gibi unsurlara ağırlıklı olarak referans verildiği görülmektedir (Hinnebusch&Ehteshami, 2002; Telhami&Barnett, 2002; Nonneman, 2003; Korany&Dessouki, 2008).³ 2011 sonrası dönemde, gerek Türkiye gerek Mısır’da iktidar ve muhalefet arasında kimlik ve ideoloji anlamında çatışma ve/veya kutuplaşmanın yoğunlaştığı ve bu çerçevede iç politika ile dış politika arasındaki geçirgenliğin arttığı bir süreç yaşandığından, bu iki değişkenin ikili ilişkileri belirlemede ciddi bir öneme sahip olduğu iddia edilebilir. Buna paralel olarak, ilgili dönemde iki ülkenin iktidar seçkinleri arasındaki ideolojik uyum/çatışmanın, tarafların bölgedeki jeopolitik çıkar ve hesapları üzerinde doğrudan etki yarattığı da rahatlıkla söylenebilir.

Makalenin izleyen bölümlerinde, 2011 sonrası Türkiye-Mısır ilişkilerinin tarihsel bir betimlemesi yapılırken, ilişkilerde yaşanan iniş çıkışlar her iki ülke için de burada ortaya konan değişkenlerin farklı kombinasyonları kullanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

2011 İsyanı ve Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yeni Bir Evre (2011-2012)

Türkiye’nin 2011 İsyanı Sonrasındaki Mısır Açılımı

Mısır’da 2011’de patlak veren halk ayaklanmasıyla birlikte Türkiye’nin Mısır politikası ciddi bir ivme kazandı. Öyle ki, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 1

3 Daha özel olarak Mısır ve Türk dış politikasına odaklanan çalışmalarda da bu tür etmenlere yer veren önemli eserler mevcuttur (Hinnebusch, 2002; Karawan, 2002, Shama, 2014; Bahi, 2016; Robins, 2003; Kösebalaban, 2011; Keyman & Gümüşçü, 2014; Hale, 2016).

Şubat 2011’de Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek’e görevi bırakma çağrısı yaparak Mısır’da başlayan halk ayaklanmasını açıkça destekleyen ilk liderlerden biri olmuştur (Aydın Tarihi, 2011a). Türkiyeli yetkililer isyan süresince Mısır’daki demokratik dönüşümü hararetle destekler göründüler. Nitekim Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Erdoğan, Başbakan Yardımcısı Ali Babacan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu gibi üst düzey yetkililerin isyan sürecinde Mısır’a ilişkin yaptıkları açıklamalar “demokrasi”, “halk iradesi”, “değişim” ve “reform” gibi kavramlarla bezenmişti (Aydın Tarihi, 2011a; 2011b). Ankara’nın benimsediği bu rolün arkasında, Mısır’ın demokrasiye kavuşması isteğinden öte birtakım siyasal amaçlar da mevcuttu. Erdoğan, Mübarek’e istifa çağrısı yaptıktan bir gün sonra, “Mısır’ın içişlerine karışmak gibi bir niyetimiz yok ama Orta Doğu’yu tribünden izleyecek bir ülke değiliz” diyerek, Türkiye’nin bu duruşunu bölgesel politikada etkin olma vizyonuyla bağlantılandırıyor (Aydın Tarihi, 2011b). Bundan birkaç gün sonra Davutoğlu, “Arap dünyasının kalbi konumundaki Mısır’daki değişimin bölgede pozitif domino etkisi yapacağını” vurgulayarak, Türkiye’nin bölge vizyonunda Mısır’ın ne kadar hayati bir konumda olduğunu açıkladı (Aydın Tarihi, 2011c).⁴ Bu gelişmeler, Türkiye’nin Arap Ayaklanmalarıyla Ortadoğu’da ortaya çıkan güç boşluğunu dolduracak şekilde Mısır merkezli yeni bir bölge politikası geliştirmekte olduğunu sinyallerini veriyordu.

11 Şubat 2011’de Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek’in istifasıyla Mısır’da başlayan geçiş süreci, Türkiye’ye Mısır’da nüfuz sahibi olabilmesi için eşsiz bir fırsat sunmuştur. Bu noktadan sonra Türkiyeli siyasetçiler, Mısır’ın Türkiye’nin rehberliğinde ve Türkiye’nin tecrübesini örnek alan bir siyasal ve ekonomik dönüşüm sürecine girmesi yönünde bir söylem ve eylemlilik içerisinde olmuşlardır. 2 Mart 2011’de Mısır’a giden dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, isyan sonrası Mısır’ı ziyaret eden ilk devlet başkanı sıfatını kazanması bu açıdan oldukça önemliydi (Abdullah Gül, 2011). Gül’ün bu ziyarette Mısır’daki tüm önemli siyasal aktörlerle görüşmesi ve bu görüşmelerde Türkiye’nin tecrübelerini paylaşması (Aydın Tarihi, 2011d), Türkiye’nin isyan sonrası süreçte Mısır’a rehberlik yapma isteğinin önemli bir ifadesi olarak okunabilir. Bu ziyaret, Mısır basını tarafından da Türkiye’nin isyan sonrası süreçte Mısır’la özel bir ilişki kurmak istediği şeklinde yorumlanıyordu (Shukrallah, 2011). Gül, Kahire’deki temasları sırasında isyanda aktif rol almış gençlerle de görüştü ve onları Türkiye’nin demokrasi deneyimini yerinde gözlemlemeleri için ülkeye davet etti. Bu davete icabet eden 56 kişilik bir grup, 4 Haziran 2011’de Türkiye’ye gelip, genel seçim sürecini izledi (Turan, 2011). Sonrasında, Başbakan Erdoğan’ın Eylül 2011’de kalabalık bir heyetle gerçekleştirdiği Kahire ziyaretinde de Türkiye’nin Mısır’daki dönüşüm sürecine rehberlik etme ve hatta örnek olma iradesi kendini açığa vurdu. Erdoğan Mısırlılar tarafından olağanüstü bir ilgi ve coşkuyla karşılandı (BBC Türkçe, 2011) ve bu ziyaret sırasında taraflar arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulması kararlaştırıldı (Aydın Tarihi, 2011e). Erdoğan da Gül gibi, ziyaret sırasında pek çok Mısırlı siyasal aktörle görüşmeler yaptı ve hatta Dream TV’ye verdiği röportajda “Türkiye’de anayasa, laikliği devletin her dine eşit mesafede olması olarak tanımlar. Laiklik kesinlikle ateizm değildir” deyip, Mısır’ın Türkiye gibi laik bir anayasaya sahip olmasını tavsiye etti (Aydın Tarihi, 2011f). Mısırlı ve Türkiyeli gençlik hareketleri arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulan UFUK

4 Davutoğlu “Stratejik Derinlik” adlı eserinde Mısır’ın bölge jeopolitiğinde önemli bir yer işgal ettiğine işaret eder. Davutoğlu’na göre Mısır, Türkiye ve İran Ortadoğu’da stratejik bir üçgen oluşturmakta ve bölgesel güç dengelerini belirlemede en önemli rolü oynamaktadır (Davutoğlu, 2008, s. 353-355).

Girişimiyle de bir araya gelen Erdoğan, bu toplantıda Mısırlı gençlere AKP'nin siyasi tecrübelerinden bahsetti (El Gundy, 2011). Tüm bu girişimlerin tarihte bir emsali yoktu ve dolayısıyla Türkiye'nin Mısır politikasında köklü bir değişime delalet ediyordu (Al Hajj, s. 46; Al Shalabi, 2016, s. 27-28).

Türkiye'nin 2011'den itibaren Mısır'a yönelik dış politika açılımı yalnızca siyasal dönüşüme rehberlik etme isteğinden değil, dönüşüm sürecinden ekonomik anlamda fayda sağlama veya en azından zararı minimize etme motivasyonundan da besleniyordu. 2011 isyanının yarattığı siyasal istikrarsızlık ve güvenlik açığı, Türkiyeli yatırımcı ve ihracatçılar için ilk etapta ciddi bir risk ve belirsizlik ortamı yaratmıştı (Arslan, 2018; Türkiyeli Yatırımcı-a, 2018). Türkiye, 2011 isyanı sonrası Mısır'da yaşanan dönüşüm süreci sonucunda Mısır'da demokrasinin hâkim kılınacağını, bunun ikili ilişkiler için gerek siyasi gerek ekonomik anlamda önemli fırsatlar yaratacağını ve bu sayede Türkiye ve Mısır'ın karşılıklı olarak daha rahat iş yapabileceğini umuyordu (Türkiyeli Diplomat, 2018). Zaten nüfus ve pazar açısından büyük bir ülke olması, Mısır'ın Türk dış politikası açısından değerini artıran etmenlerdi (Al Hajj, 2016, s. 47; Al Shalabi, 2016, s. 20-21).

İsyan sonrası süreçte Türkiyeli siyasetçiler kısa zamanda Mısır'a sadece siyasal anlamda değil, ekonomik anlamda da destek olmak istediklerini hem eylem hem de söylemleriyle vurgulamaya başladılar. Temmuz 2011'de Kahire'ye giden eden Davutoğlu, burada Mısır'ın geçici başbakanı İssam Şeref'le yaptığı görüşmede Türkiye'nin Mısır'a demokrasiye geçiş sürecinde her türlü siyasal ve ekonomik destek verme ve ülkenin mali sorunlarının üstesinden gelmesine yardımcı olma konusunda gönüllü olduğunu belirtti (Ahram Online, 2011a). Bunun yanı sıra, Erdoğan'ın Eylül 2011'deki Mısır ziyaretine eşlik eden 285 kişilik heyetin içinde Ekonomi Bakanı, Ulaştırma Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve pek çok iş insanı da bulunuyordu (Uysal, 2012a: 319-20). Ziyaret sırasında Erdoğan, ikili ticaret hacmini iki yıl içerisinde 5 milyar dolardan 10 milyar dolara çıkarma arzusunu dile getirdi (Abo Alabass, 2011). Bu ziyaret sırasında oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, diğer alanların yanında ekonomi alanında da iki ülke bakanlıkları arasında ciddi bir iletişim ve işbirliği kanalı yaratmıştır. Gene bu ziyaret sırasında iki ülke enerji bakanları arasında enerji işbirliği alanında mutabakat zaptı imzalandı ve Doğu Akdeniz'de beraber doğalgaz aramaları yürütülmesi konusunda görüşmelere başlandı (Sabah, 2011). Son olarak, Suriye krizi nedeniyle Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında sekteye uğrayan karayolu taşımacılığını Mısır üzerinden gerçekleştirmek amacıyla iki ülke arasında Ro-Ro ve Karayolu Transit Taşımacılığı İşbirliği Mutabakat Zaptı üzerine müzakerelere başlandı ve Nisan 2012'de anlaşma imzalandı (Aydın Tarihi, 2011g; 2012a).

Tüm bu olgulardan anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye isyan sonrası Mısır'da yaşanan siyasal ve ekonomik yeniden yapılanma sürecine özlü bir şekilde dâhil olup, gerek Mısır, gerekse Ortadoğu'daki nüfus alanını genişletmeyi umuyordu. Mısır'ın jeopolitik önemi ve Arap dünyasındaki merkezi konumu düşünüldüğünde bu anlaşılabilir bir stratejiydi. Asıl şaşırtıcı olan ise, iki ülke arasında yakın tarihe hâkim olan ihtiyat ve rekabet havasına rağmen Mısır tarafının Türkiye'nin bu girişimlerine olumlu karşılık vermesiydi.

Mısır'ın Olumlu Tepkisini Anlamak

Her ne kadar El-Labbad (2014: 86), Mısır'da 2011-2012 arasındaki geçiş sürecini yöneten Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin (SKYK) ideolojik, jeopolitik ve iç politik

sebeplerden ötürü Ankara-Kahire ilişkilerinin aşırı gelişmesine izin vermediğini belirtirse sahada yapılan görüşmelerle de desteklenen verilerin ortaya konan tablo bunun doğru olmadığını göstermektedir. Gerçekten de, Türkiye'nin 2011'da Mısır'a yönelik başlattığı dış politika açılımı, SKYK tarafından olumlu bir karşılık görmüştür. İkili ilişkilerin tarihinde genelde ihtiyat ve rekabet unsurları ön planda olduğundan, Mısırlı karar vericilerin bu dönemde Türkiye'ye yönelik müspet yaklaşımları açıklanmaya muhtaçtır. Bunun arkasında yatan nedenler iki boyutta incelenebilir: Mısır'ın karşı karşıya kaldığı ekonomik zorluklar ve Türkiye'nin Mısırlılar nezdindeki olumlu imajı.

Ekonomik zorluklarla başlamak gerekirse, 2011 ayaklanmasının getirdiği siyasal istikrarsızlık ve güvenlik endişesi, Mısır ekonomisini çok ciddi bir krizin eşiğine getirmişti. Ülke, 2011'de ekonomik büyüme hızı, ülkeye gelen turist sayısı, döviz rezervi, ülke içi yatırım oranı, doğrudan yabancı yatırım girişi gibi kalemlerde ciddi kayıplar vermiş, bütçe açığı 9,8 milyar doları bulmuştu (Telci, 2011: 244-245). İşte bu ortamda, Türkiye'nin gerek ticaret gerek yatırım gerekse mali yardım anlamında Mısır'la işbirliğini geliştirme iradesi, Mısırlı makamlar tarafından ülkenin ekonomik krizden çıkması anlamında bir fırsat olarak görüldü. Nitekim Davutoğlu'nun Temmuz 2011'deki Kahire ziyareti sırasında Mısır Dışişleri Bakanı Nebil el Arabi'nin yaptığı açıklamada ülkesinin Türkiye'yle ticari ilişkileri geliştirme istediği vurgulandı (Eleiba, 2011). Daha sonra, Mısır Endüstriyel Kalkınma Ajansı Başkanı İsmail Necdi de yaptığı açıklamada Türkiye'nin Mısır'daki yatırımlarının yakında 2 milyar doları geçeceğini müjdesini verdi (Ahram Online, 2011b). Son olarak, Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı Mahmud İsa, Mart 2012'de Kahire'yi ziyaret eden Türkiye Ekonomi Bakan Yardımcısıyla görüşükten sonra yaptığı açıklamada, Türkiyeli firmaların Mısır ekonomisine birkaç yıl içinde 1 milyar doların üzerinde yatırım yapmaya hazır olduklarından memnuniyetle bahsetti ve Ro-Ro hattının bir an önce açılmasının önemini vurguladı (Ahram Online, 2012a). Nisan 2012'de imzalanan Ro-Ro anlaşması, Türkiye'ye görece olarak daha fazla fayda sağlaması nedeniyle, Mısır tarafının politik bir jesti olarak yorumlanıyordu (T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-b, 2018). Tüm bu verilerden hareketle, Mısırlı yetkililerin ülkelerinin içine düştüğü ekonomik darboğazdan çıkmada Türkiye'yle ekonomik işbirliğini derinleştirmenin etkili olacağını düşündükleri rahatlıkla iddia edilebilir. Bu dönemde, Mısırlı makamların Türkiye'nin yatırımlarına (önceden olduğundan da fazla) özel ihtimam gösterip kolaylaştırıcı rol oynadıkları Türkiyeli yetkililer tarafından da teyit edilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-a, 2018).

Ekonomik zorluk ve fırsatların yanında, Mısır kamuoyundaki olumlu Türkiye algısının da Mısırlı karar vericiler üzerinde, ilişkileri derinleştirme yönünde bir baskı yarattığı söylenebilir. Bir kere, Erdoğan'ın Mısır isyanını açıkça destekleyen ilk liderlerden biri olması Mısır halkı nezdinde popülaritesini artırmaktaydı. Erdoğan Eylül 2011'deki Mısır ziyareti sırasında Türkiye'nin Mısır'daki ayaklanmayı ilk günden beri desteklediğini belirterek bu gerçeğin altını çizdi (Ahram Online, 13 Eylül 2011). Bunun yanında, Erdoğan'ın İsrail karşısındaki çıkışlarının da Mısır kamuoyu nezdinde ciddi bir karşılığı vardı. Eylül 2011'deki Kahire seyahatinden birkaç gün önce Ankara, BM'nin Mavi Marmara Raporunu protesto ederek İsrail Büyükelçisini sınır dışı etmişti. Buna mukabil, Ağustos 2011'de Gazze'deki çatışmalar sırasında İsrail ordusu 6 Mısırlı askeri öldürmüş, ama bu olaydan dolayı özür dilememiş ve Mısır yönetimi de buna karşı sert

bir tepki gösterememişti (Shma, 2014, s. 216-217). Bu olayların üst üste gelmesi, Mısır halkının kendi yönetiminden duyduğu hayal kırıklığını derinleştirip, Erdoğan'a olan sempatisini artırdı ve böylece Mısır yönetimini zor durumda bıraktı (Rashwan, 2011; Uysal, 2012a, s. 320-321). Mısır halkının Erdoğan'a olan ilgisi zaten kendisini Kahire Havalimanında karşılayan coşkulu kalabalıktan da anlaşılıyordu (BBC Türkçe, 2011). Bunun yanında, Türkiye ve AKP modelinin bu süreçte her siyasal cenahtan Mısırlı gençler, siyasiler, entelektüeller ve hatta ordu düzeyinde hararetle tartışılması, Mısır kamuoyunun Türkiye'ye olan ilgisinin bir başka göstergesiydi (El-Labbad, 2011; Hassan, 2011; Sallam, 2013; Uysal, 2012a, s. 321-325). Gül ve Erdoğan'ın Kahire ziyaretlerinde Mısırlı gençlerle gerçekleştirdikleri buluşmalarda da her siyasal görüşten Mısırlı gencin Türkiye'nin tecrübelerine oldukça ilgili olduğu gözlemlenmişti.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı'nın 2011'de gerçekleştirdiği "Ortadoğu'da Türkiye Algısı" araştırmasında Mısırlı katılımcıların Türkiye hakkındaki olumlu görüşleri dikkat çekicidir. Nitekim "Türkiye'ye olumlu bakma", "Türkiye'nin 2011'de bölgede yaşanan olaylara verdiği tepkiye olumlu bakma", "Türkiye'yi İslam ve demokrasinin başarılı bir birleşimi olarak görmek" ve "Türkiye'yi Ortadoğu ülkeleri için bir model olarak görmek" gibi başlıklarda Mısırlı katılımcıların verdikleri olumlu yanıtlar, bölge ortalamasının üzerinde seyrediyordu (Akgün & Senyücel Gündoğar, 2012a, s. 18-21). Mısırlıların Türkiye ve Türkiye'nin bölgedeki rolüne yönelik olumlu bakışı 2012'de de bölge ortalamasının üstünde seyretmeye devam etti (Akgün & Senyücel Gündoğar, 2012b, s. 18-21). Benzer bir şekilde, 19 Mart-10 Nisan 2012 döneminde PEW Araştırma Merkezi tarafından bölgede gerçekleştirilen bir kamuoyu araştırması "Türkiye Ortadoğu'da demokrasiyi destekliyor" görüşünün Mısır'da diğer Arap ülkelerine göre çok daha yaygın olduğunu (%78) gösterdi (PEW Research Center, 2012). Tüm bu veriler ışığında, genel olarak Türkiye'nin, özel olarak Erdoğan'ın Mısır kamuoyunda artan itibarının, Mısır'da geçiş yönetimi üzerinde Türkiye'yle ilişkileri derinleştirme yönünde ikinci bir baskı unsuru oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, geçiş sürecindeki ülkenin geçici yönetimi Türkiye'yle ilişkileri geliştirerek Mısır kamuoyunu tatmin edip böylece kendi meşruiyetini sağlamlaştırmaya çabalıyordu denilebilir.

Türkiye-Mısır İlişkilerinde Tarihî Derinleşme (2012-2013)

İhvanın İktidara Gelmesi ve Yeni Bölgesel Eksen Tartışmaları

Türkiye-Mısır ilişkilerinde tarihî derinleşme, İhvan'ın adayı Muhammed Mursi'nin Haziran 2012'de gerçekleşen Mısır cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasından sonra yaşanmıştır. Aralarındaki tüm farklılıklara rağmen, ideolojik anlamda AKP'ye yakın bir siyasal hareketin Mısır'da iktidara gelmesi, Türkiye'nin Ortadoğu'daki nüfuz ve etkinliğini artırmak için eşsiz bir fırsat yaratmıştır (Al Hajj, 2016, s. 48; Al Shalabi, 2016, s. 28). Kimilerine göre bu ihtimal zaten Türkiye'nin Mısır isyanını desteklemesinin başlıca sebeplerinden biriydi (Telci 2018, s. 303). AKP'nin isyan sonrası süreçte İhvan'ın siyasi kolu olan Hürriyet ve Adalet Partisi'ne (HAP) seçim stratejileri konusunda rehberlik etmesi Mısır'da ideolojik olarak kendine yakın bir iktidarı görmek isteğinin somut bir göstergesiydi (Altunışık, 2019: s. 27-28). Sonuçta, İhvan yönetimindeki Mısır ile AKP yönetimindeki Türkiye'nin, özellikle Suriye ve Filistin konularında ortak bir vizyon ve duruş geliştirdikleri gözlemlendi. Zira her iki iktidar da siyasal İslamcı

kimlikleri ve popülizmden beslenmeleri hasebiyle, Filistin ve Suriye meselelerine yönelik politika geliştirirken kendi muhafazakâr tabanlarının hassasiyetlerini dikkate alarak meşruiyetlerini pekiştirecek politikalar izlemeyi tercih ediyorlar, bu da iki ülke arasındaki dış politika uyumunu kolaylaştırıyordu.

Bu dönemde bölgesel politikada ortaya çıkan uyumun ilk örneği Suriye konusunda yaşandı. Mısır'ın öncülüğünde oluşturulan ve Mısır, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ı bir araya getirmeyi amaçlayan Suriye Dörtlü Temas Grubu Türkiye tarafından tam destek gördü. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 17 Eylül 2012'de Temas Grubunun Kahire'de gerçekleşen ilk resmî toplantısında, Türkiye ve Mısır'ın Suriye perspektiflerinin yüzde yüz aynı olduğunu belirterek, "Mısır ile işbirliği içinde diğer devletlerin katılımıyla yeni bir Ortadoğu inşa edeceğiz" ifadelerini kullandı (Aydın Tarihi, 2012b). Diğer yandan, seçildikten birkaç ay sonra Türkiye'yi ziyaret eden Mursi, AKP kongresinde yaptığı konuşmada, Suriye ve Filistin meseleleri üzerine mesajlar vererek Türkiye'nin bölgedeki rolünü olumladı (Ahram Online, 30 Eylül 2012b). Erdoğan'ın Kahire'ye iadeziyareti Kasım 2012'de, Gazze'de İsrail ve Hamas arasında çatışmaların yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleşti. Bu ziyaret esnasında Erdoğan'ın yaptığı konuşmalarda Filistin meselesi ve Türkiye ile Mısır'ın bu konudaki işbirliği temaları ön plana çıktı, iki ülkenin dış araçlara ihtiyaç duymadan bölgeye rehberlik edebileceği ve istikrar getirebileceği vurgulandı (Ahram Online, 2012c). Ziyaret sonrasında Mısır'ın Gazze'de ateşkes sağlamak için giriştiği çabalara Türkiye de özlü bir şekilde katıldı ve bu katkı Mısır tarafından takdirle karşılandı (Aydın Tarihi, 2012c). İki ülke dış politikasında gözlemlenen bu uyum, gerek Davutoğlu'nun kendisi, gerek çeşitli araştırmacılar tarafından Ortadoğu'da Mısır ve Türkiye arasında yeni bir eksen oluştuğu şeklinde yorumlanıyordu (Davutoğlu, 2013: s. 8; Al Hajj, 2016, s. 50; Kohen, 2012; Özhan, 2012; Telci, 2013a, s. 169; Uysal, 2012b). Bazı yazarlar Mursi döneminde Mısır'ın geleneksel dış politikasında esaslı bir dönüşüm olmadığını iddia edip, Türkiye'yle gelişen ilişkilerin önemini hafife alma eğiliminde olsalar da (Shama, 2014: s. 233-234; Piazza, 2019: s. 412-413), Ankara-Kahire hattında oluşan yeni bölgesel eksen, hem ikili ilişkiler tarihinde istisnai bir vaka olması, hem de bölgesel güç dengelerini kökünden değiştirme potansiyeli nedeniyle oldukça önemlidir.

İhvan ve AKP'nin siyasi İslamcı kökleri göz önünde bulundurulduğunda bu dönemde Türkiye-Mısır arasında yaşanan yakınlaşma çok şaşırtıcı olmasa da, İhvan yöneticilerinin iktidara gelmeden önceki söylemlerine bakıldığında, hem AKP ve/veya Türkiye modeline, hem de Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik rolü oynamasına mesafeli durdukları gözlemleniyordu. İhvacılar, Hürriyet ve Adalet Partisi (HAP)'nin kuruluş aşamasında AKP'li yetkililerle yaptıkları görüşmeler çerçevesinde verdikleri demeçlerde, AKP modelini laiklik ve İsrail'le ilişkiler anlamında sorunlu bulduklarını ve dolayısıyla bunu aşan bir model inşa etmek istediklerini vurgulayıp, Türkiye'den ziyade Mısır'ın bölgesel liderliğine odaklandıklarını söylüyorlardı (Uysal, 2012b, s. 322-3). Benzer bir şekilde, Erdoğan'ın 2011'deki Kahire ziyareti sırasında yaptığı laiklik vurgusu, herkesten çok İhvan'ın tepkisini çekmişti. İhvan'ın eski Rehberlik Konseyi Üyesi ve HAP Genel Başkan Yardımcısı İssam el Ariyan yaptığı bir açıklamada Erdoğan'ın Türkiye'deki siyasi ve ekonomik başarılarını ve Filistin meselesindeki duyarlılığını takdirle karşılamakla birlikte, Erdoğan veya Türkiye'nin tek başına bölgeye liderlik edemeyeceğini ve Arap devletlerinin dış projelere ihtiyaç duymadığını vurgulamıştı (Ahram Online, 2011c).

İhvan'ın resmi sözcüsü Muhammed Gazlan da laikliği asla kabul etmeyeceklerini dile getirerek, Erdoğan'ın açıklamasını Mısır'ın içişlerine müdahale olarak değerlendirmişti (Uysal, 2012a, s. 323). Peki, o zaman İhvan iktidara geldikten sonra Türkiye'yle ilişkileri daha da derinleştirip, Ankara'nın Kahire üzerinde nüfuz sahibi olmasına kapı aralamasının ideolojik yakınlık dışında da nedenleri var mıydı? Bu sorunun cevabı ekonomik zorluklar ve iç politikada siyasi destek arayışında aranmalıdır.

Derinleşmenin Ekonomik Boyutu

İhvan yöneticileri, laiklik konusundaki sert tavırlarına rağmen, Türkiye'deki AKP iktidarını, ekonomik başarı açısından kendilerine iyi bir model olarak görüyorlardı. HAP Genel Başkan Yardımcısı el Ariyan, İhvan Rehberlik Konseyi Başkan Yardımcısı Hayrat el Şatır, HAP Genel Sekreteri Saad el Katatni, Maliye Bakanı Mursi El Sayid Hicazi gibi yetkililerin söylemlerinde AKP iktidarının Türkiye'deki ekonomik başarılarına bol bol methiye ve öykünme bulmak mümkündür (Sallam, 2013; Somuncuoğlu, 2019, s. 264-265). Türkiye, İhvan yönetimindeki Mısır ekonomisi için bir ilham kaynağı olmanın ötesinde ona somut ekonomik destek de sağladı. Zira, Mursi iktidara geldikten sonra Mısır'ın ekonomik çıkmazı devam ediyor, IMF ile müzakere edilen 4,8 milyar dolarlık kredi anlaşması da bir türlü sonlandırılmıyordu (Khalaf, 2013). Dolayısıyla bu süreçte Mısır için Türkiye çok önemli bir ekonomik ortak olarak ön plana çıkmıştır (El-Labbad, 2014, s. 87). Bu durumu tasdik edercesine, Mursi'nin Eylül 2012'de 50 kişilik iş adamı heyetiyle gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti öncesinde bir açıklama yapan Mısır Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Yaser Ali, ekonomik meselelerin ziyarette merkezi öneme sahip olduğunu belirtti ve "Mısır'ın Türkiye'nin son yıllarda gerçekleştirdiği ekonomik ilerlemeden öğreneceği çok şeyi" olduğunu vurguladı (Ahram Online, 2012d). Gene bu ziyaret kapsamında, Türkiye'nin daha önce Mısır'a vermeyi taahhüt ettiği 2 milyar dolarlık ekonomik yardımla ilgili ilk imzalar atıldı ve 2013'te ödemelerin hepsi yapılarak Mısır ekonomisinde belli bir rahatlama sağlandı (Ahram Online, 2012e; 2012f; 2013a). Mursi'nin ziyareti sırasında iki ülke iş çevreleri arasında Türk-Mısır İş Forumu yapıldı (Ayın Tarihi, 2012d) ve bundan yaklaşık iki hafta sonra Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliğinden yapılan açıklamaya göre Mısırlı iş adamlarına 5 yıllık giriş vizesi verilmeye başlandı (Ahram Online, 2012g).

Daha sonra, Erdoğan'ın Kasım 2012'de gerçekleştirdiği Kahire ziyareti kapsamında yapılan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısında ekonomik işbirliğine ivme kazandıracak 27 anlaşma imzalandı (Ayın Tarihi, 2012e; Telci, 2013a, s. 165). Ziyarete eşlik eden Türkiyeli iş adamları Mısırlı muhataplarıyla Türkiye-Mısır İş Konseyinde bir araya gelerek ortak yatırım imkânlarını görüştüler (Ahram Online, 2012h). Bu dönemde iki ülke, ticaret hacmini 10 milyar dolara yükseltmenin yanında Mısır'daki Türkiye menşeli yatırımların değerini de 5 milyar dolara çıkartma hedefini koydular (Al Shalabi, 2016, s. 31-32). Bunların dışında, Mursi iktidarı boyunca pek çok Mısırlı bakan Türkiye'yi ziyaret ederek ekonomi, yatırım, ulaştırma, enerji ve iş gücü gibi alanlarda işbirliğini geliştirme gayreti içinde oldular (Telci, 2013a, s. 171-172; Telci, 2014: 196-7). Mursi döneminde Türkiyeli yatırımcıların (özellikle siyasetçiler nezdinde) daha sıcak karşılanıp iyi muamele gördükleri gerek Türkiyeli yetkililer gerekse bizzat yatırımcılar tarafından teyit edilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-a, 2018; Türkiyeli Yatırımcı-a, 2018; Türkiyeli Yatırımcı-b, 2018).

İki ülke arasında bu dönemde gelişen ekonomik ilişkiler ticaret ve yatırım istatistiklerine de net bir şekilde yansdı. Nitekim 2011’de 4,1 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2012’de 5 milyar dolar sınırını aşarak tarihî bir rekor kırdı (Bkz. **Tablo-1**).

Tablo 1

Türkiye-Mısır Ticareti (2009-2018) - Milyon USD

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	2.599	2.251	2.759	3.679	3.200	3.298	3.125	2.733	2.360	3.063
İthalat	642	926	1.382	1.342	1.629	1.434	1.216	1.443	1.998	2.191
Ticaret Hacmi	3.241	3.177	4.142	5.021	4.829	4.732	4.341	4.176	4.357	5.254

Kaynaklar: TÜİK <www.tuik.gov.tr>; T.C. Ticaret Bakanlığı <www.ticaret.gov.tr>

Diğer yandan, Mısır’a giren Türkiye menşeli doğrudan yatırımların miktarı da bu dönemde ciddi artış göstermiştir. 2011-2012 döneminde 12,5 milyon dolar olan yatırım, 2012-2013 döneminde 169 milyon dolara çıktı ve Mısır’a giren toplam Doğrudan Yabancı Yatırımların %1,65’ini oluşturarak ciddi bir orana ulaştı (Bkz. **Tablo-2**).

Tablo 2

Türkiye’den Mısır’a Doğrudan Yatırım Girişi İstatistikleri (2010-2018) - Milyon USD

	2008-9	2009-10	2010-11	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18
Miktar	69	25,4	27,2	12,5	169,2	31	44,3	77,5	35,5	41
Pay*	0,54	0,23	0,28	0,11	1,65	0,29	0,35	0,62	0,27	0,31

Kaynak: Central Bank of Egypt <www.cbe.org.eg>

Gene bu dönemde, Mısır ekonomisinin en önemli lokomotifi olan turizm sektöründe iki ülke arasında ciddi bir işbirliği potansiyeli ortaya çıktı. Ekim 2012’de Türkiye’yi ziyaret eden Mısır Turizm Bakanı Hişam Zazu, Türkiye’deki turizmciler ve Türk Hava Yolları yetkilileriyle bir araya gelip ortak proje imkânlarını ele aldı, gene bu çerçevede THY Mısır’da iki ayrı noktaya daha (Hurgada ve Şarm el Şeyh) tarifeli uçuşlar başlatarak tüm dünyada Mısır’ın tanıtımına destek olacağını açıkladı (Skylife, 2012). Son olarak, Mısır Turizm Odaları Federasyonu ile Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği arasında turizm alanında işbirliğini artırmak amacıyla 12 Şubat 2013 tarihinde ortaklık anlaşması imzalandı (Farouk, 2013). Tüm bu bilgiler ışığında, Mısır’ın içinden geçtiği ekonomik kriz ve Türkiye’nin sunduğu ekonomik fırsatlar, İhvan iktidarı boyunca iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde ve Türkiye’nin Mısır’daki nüfuzunun artmasında etkili olduğu söylenebilir.

Derinleşmenin Siyasi Boyutu

Ülke yönetiminde hiçbir tecrübesi olmayan İhvan, siyasal İslamcı bir parti olarak gördüğü AKP’nin siyasi tecrübesine de değer veriyordu. Ariyani gibi İhvan yöneticileri, AKP’nin seçmen sayısını artırma, siyasi üstünlüğünü kurumsallaştırma, şiddeti ve askeri vesayeti sona erdirmeye açısından kendilerine örnek olabileceğini düşünüyorlardı (Sallam, 2013; Somuncuoğlu, 2019, s. 264-265). Zaten Mursi, cumhurbaşkanlığı seçimlerini

kazandığı Haziran 2012'den, askerî darbeye iktidardan uzaklaştırıldığı Temmuz 2013'e kadar ülkeye tam anlamıyla hâkim olamadı ve ülkede siyasal istikrarı sağlayamadı. Bu çerçevede İhvan bir yandan yargı, ordu, medya ve bürokrasideki eski rejim kalıntılarıyla güç mücadelesine girişmişken, diğer yandan İhvan iktidarından memnun kalmayan seküler, sol ve liberal yönelimli sokak hareketlerinin gittikçe şiddetlenen muhalefetiyle karşı karşıyaydı (Telci, 2012: 194-201; Telci 2013b: 168-174). Mursi döneminde bürokraside yaşanan direnç, gerek Mısır'da iş yapan Türkiyeli yatırımcılar gerekse Türkiyeli resmî yetkililer tarafından da hissediliyordu. Onların da vurguladığı üzere, İhvanı siyasetçilerin Türkiye'ye karşı müspet tavırlarına rağmen, Türkiye'yi rakip olarak gören bürokratik seçkinler ilişkilerin derinleşmesi konusunda direnç gösterme eğilimindeydi (Ataseven, 2018; Türkiyeli Diplomat, 2018). Böyle bir ortamda, İhvan yönetimi için Türkiye'yle ilişkileri geliştirmek ekonominin yanında siyasi açıdan da önem kazanmaktaydı.

Türkiye, Mursi'nin seçilmesinden itibaren Mısır'a yönelik ekonomik desteğin yanı sıra siyasal rehberlik ve yardım tekliflerini de dillendirerek, İhvan yönetimi altındaki Mısır'ın siyasal istikrar sağlamasına katkıda bulunmaya çalıştı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Temmuz 2012'de yaptığı açıklamada, 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Mısır için uzun bir sürecin başlangıcı olduğunu vurgulayıp, Mursi'ye tüm toplumsal ve siyasal güçlerle çalışma çağrısı yaptı ve Türkiye'nin pekişmiş bir demokratik sistem inşa etmede Mısır halkı ve hükümetini desteklemeye hazır olduğunu belirtti (Ahram Online, 2012i). HAP yetkilileri de iktidar sorunlarını çözmek için strateji geliştirme konusunda sık sık AKP'li muadilleriyle görüşmeler yaptılar (Sallam, 2013).

2013 yazında bir taraftan Mısır içinde Mursi'ye yönelik muhalefet güç kazanırken, diğer taraftan Türkiye'nin de İhvan yönetimine siyasal rehberlik ve yardımı devam etmekteydi. Bu süreçte, Mısır Enformasyon Bakanı Salah Abdülmaksud ve Mısır Radyo ve Televizyon Birliği Başkanı Şükrü Ebu Emara'nın işbirliği fırsatlarını konuşmak üzere 6 Haziran'da Türkiye'ye gerçekleştirdikleri ziyaret dikkat çekiciydi (Ahram Online, 2013b). Bu ziyareti esas önemli kılan nokta, bu iki kurumun Mısır'daki propaganda faaliyetindeki kritik rolüydü. Bunun dışında, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Toprak 9 Haziran'da Türkiye tarafından Mısırlı makamlara hibe edilen 150 adet çöp kamyonunun teslimi için Kahire'yi ziyaret etmiş ve burada yaptığı görüşmelerde dar gelirli Mısırlılar için toplu konut üretme hususunda da Mısır'la beraber çalışacakları mesajını vermiştir (Ayın Tarihi, 2013). Belediyecilik ve sosyal hizmet alanlarındaki bu faaliyetler, İhvan'ın Cumhurbaşkanlığı seçimleri kapsamında ortaya attığı Yüz Gün Planında yer alıyor ve halk desteğini pekiştirmesi açısından oldukça önem arz ediyordu (Somuncuoğlu, 2019, s. 260, 265). Ama esas önemlisi, 30 Haziran 2013'teki Mursi karşıtı büyük gösterilerden birkaç hafta önce Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı Hakan Fidan'ın tavsiyelerde bulunmak üzere Mısır'a gidip Mursi'yle görüşmesiydi (Akşam, 2013). Tüm bu olgular, Mursi yönetiminin yükselen ülke içi muhalefetle mücadele etmek için Türkiye'yle geliştirdiği ittifaktan yararlanma girişiminde olduğunu göstermekteydi. Bu zorlu siyasal ortamda, İhvan yönetiminin Türkiye gibi bir bölgesel güçten edinilecek destek ve rehberliği, eski rejim unsurlarını ve muhalefeti dengelemek açısından değerli gördüğünün altı çizilmelidir.

2013 Darbesi ve Türkiye-Mısır İlişkilerinde Bunalım

2013 Darbesine Türkiye'nin Tepkisi

Mısır'da İhvan iktidarının, 3 Temmuz 2013'te Savunma Bakanı Abdülfettah el Sisi liderliğinde askerî bir darbeyle tasfiye edilmesi ve izleyen dönemde darbe karşıtı protestolara askerî yönetim tarafından orantısız bir şiddetle karşılık verilmesi, Ankara-Kahire ilişkilerinde çalkantılı bir dönemi başlamıştır. Aynı dönemde, Gezi protestoları nedeniyle iç politikada sıkıntılı bir süreç geçiren Erdoğan, Mısır'daki askerî darbeye gerek ulusal gerekse uluslararası platformda çok sert tepki verdi. Dahası, Türkiye Amr Derrac, Cemal Abdülsettar ve Vecdi Guneym gibi İhvacılara kapılarını açtı (Erkuş, 2014; Telci, 2015, s. 214). Türkiye'nin darbeyi resmî ağızlardan defalarca kınaması, darbe yönetimini tanımayı reddetmesi ve İhvan'ı destekleyip, İhvacılara yönelik soruşturma ve cezaları protesto etmesiyle gerilen ilişkiler, Kasım 2013'te iki ülke büyükelçilerinin peşi sıra *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan edilmesiyle kopma noktasına geldi (Radikal, 2013). Bu dönemde Ankara-Kahire ilişkilerinde yaşanan derin krizin öncelikli sebebi Türkiye'nin bu darbeye verdiği sert ve ısrarlı tepkilerdi. Dolayısıyla krizin nedenini anlayabilmek için öncelikle Türkiye'nin verdiği tepkinin nedenlerine odaklanmak gerekir. Bu kapsamda iki temel sebepten bahsedilebilir: bölgesel liderlik hedefinin çökmesi ve iç politikadaki tecrübe ve sorunlar.

İdeolojik olarak AKP'ye yakın çizgideki İhvan'ın 2012'de Mısır'da iktidara gelmesiyle birlikte iki ülke arasında bölgesel politikada ortaya çıkan uyum Ankara açısından oldukça değerli ve olumlu bir gelişmeydi. Fakat İhvan iktidarının 3 Temmuz darbesiyle son bulması, Türkiye'nin Mısır ve Ortadoğu'daki siyasi emelleri açısından tam bir hayal kırıklığı yarattı. Bir kere, İhvan iktidarının Mısır'a gerek siyasal gerekse ekonomik anlamda istikrar getirememesi ve artan siyasal çatışmaların en nihayetinde bir darbeyle son bulması bölgede Türkiye/AKP modelinin sorgulanmasına yol açtı. Nitekim 2013'ün ortasından itibaren bu modelin iflasını vurgulayan görüşlerin sayısında artış gözlemlendi (Ahram Online, 2013c; Mourad, 2013; Özkoç, 2017; Sallam, 2013; Taştekin, 2013a). Görüşme yapılan Mısırlı seçkinler de 3 Temmuz 2013 tarihinin (AKP tarafından desteklenen) siyasal İslam'ın Mısır'daki çöküşünü simgelediği fikri hâkim görünmektedir (Fahmy, 2018; Fathallah, 2018; Salahaddine, 2018). Türkiye'nin artık bir rol model olarak görülüyor olması, ister istemez Ankara'nın Ortadoğu'daki yumuşak gücünü azaltan bir etmendi.

Mursi iktidarının çöküşü Türkiye'yi Suriye ve Filistin politikalarında önemli bir müttefikten mahrum bırakmıştır. Zira İhvan yönetimi, her iki meselede de Türkiye'ye paralel bir politika izliyordu. Dolayısıyla 3 Temmuz darbesi, Ankara için stratejik bir müttefikin kaybı ve bölgesel liderlik hesaplarının akamete uğraması anlamına geliyordu (Al Haggi, 2016: 51-52; Altunışık, 2019: s. 31). Erdoğan'ın Temmuz 2013 içerisinde Mısır üzerinden yapmayı planladığı ve sembolik açıdan büyük önem verdiği Gazze ziyaretini darbe nedeniyle yapamayacak oluşu bu kaybın ilk somut örneğiydi (Gürsel, 2013). Zaten bu dönemde Suriye, Irak, İsrail ve İran gibi bölge ülkeleriyle de sorunlar yaşayan Türkiye'nin Mısır darbesi sonucunda bölgede iyice yalnızlaştığına dair analizlerin sayısı artıyordu (El-Labbad, 2013; İdiz, 2013; Yetkin, 2013). Darbeden bir gün sonra Başbakan Erdoğan, Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Kültür ve Turizm Bakanı Ömer Çelik, AKP Genel Başkan yardımcıları Hüseyin Çelik ve

Mevlüt Çavuşoğlu ile Başbakanlık Başdanışmanı Yalçın Akdoğan'ın katıldığı bir toplantı düzenleyip Mısır'daki gelişmeleri değerlendirdi (Sabah, 2013a). Bu toplantının üst düzey niteliği, Türkiye'nin Mısır'a verdiği stratejik değeri ve dolayısıyla aşırı tepkiselliğinin nedenini açıklar nitelikteydi.

Mısır'daki darbeye sert tepki gösterilmesi noktasında uluslararası ve bölgesel örgütler nezdinde çeşitli girişimlerde bulunan Türkiye; buralardan da istediği sonuçları alamadı, bu durum da yalnızlığı artırdı. Her fırsatta AB ülkeleri ve BM'yi Mısır'daki darbeye yeterince tepki vermemekle eleştiren Erdoğan'ın (Yeni Akit, 2013a; Yeni Şafak, 2013a), 29 Temmuz 2013'te Fuad Sinyora, İyad Allavi ve Amr Musa'dan oluşan Arap heyetiyle yaptığı görüşme de bir sonuç getirmedi (T24, 2013). Bunun yanında, hükümet yetkilileri, 14 Ağustos 2013'te Kahire'de yaşanan Rabiatül Adeviye Meydanı olaylarının ardından İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve onun Türkiyeli Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu'nu sessiz kalmakla suçlayıp istifaya çağırdılar (Habertürk, 2013; Sabah, 2013b). İhsanoğlu'ysa, yaptığı açıklamada, 57 üyeli bir uluslararası örgütün genel sekreteri olduğunun belirterek, üyeler arasında bir oydaşma olmadan açıklama yapamayacağını altını çizdi (Taştekin, 2013b). Bunun yanı sıra İhsanoğlu, zaten darbeden sonra İİT Genel Sekreteri olarak Mısır'da "anayasal rejimin yeniden tesisi edilmesi gerektiğini ve emrivaki politikasının kabul edilemeyeceğini" vurgulayan bir açıklama yapmış olduğunu vurgulamaktadır (İhsanoğlu, 2018).

Türkiye'nin bölgesel politikada yaşadığı stratejik kayıplar, darbeye verilen tepkiyi kısmen açıklamaktadır. Fakat tepkini dozunu artırıp, süresini uzatan esas etmen, AKP hükümetinin iç politikada yaşadığı tecrübe ve sorunlardı. Zira Mısır darbesinden yaklaşık bir ay önce İstanbul'da başlayan ve kısa sürede neredeyse tüm ülkeye yayılan Gezi Parkı eylemleri, belki de AKP'nin 11 yıllık iktidarı boyunca karşı karşıya kaldığı en ciddi (sivil karakterli) meydan okumayı temsil ediyordu. Türkiye'deki Gezi eylemlerinin sıcaklığını koruduğu sırada Mısır'da meydana gelen darbe, başta Erdoğan olmak üzere 28 Şubat 1997'deki "post-modern darbe" tecrübesini bizzat yaşamış pek çok politikacıyı içinde barındıran AKP için kaygı verici bir gelişmeydi. Darbeden yaklaşık on gün sonra Türkiye'deki darbelere imkân sağladığı tartışılan TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesinin TBMM tarafından değiştirilmesi (Arıkan, 2013) söz konusu kaygının somut bir göstergesiydi.

Bu somut kaygıların yanında, Mısır darbesinin hükümete iç politikada artan muhalefete karşı kullanabileceği etkin bir söylemsel araç sağladığı da anlaşılmaktadır. Zira, Gezi olaylarından sonra Türkiye siyasetinde iktidarla muhalefet arasındaki ideolojik kutuplaşmanın derinleştiği, bu çerçevede söylemsel anlamda iç politika ile dış politika arasındaki geçirgenliğin de hızla arttığı bir döneme girilmiştir. Hükümet bu süreçte kendisini İhvan'la, iç politikadaki muhaliflerini de Mısır'daki darbecilerle özdeşleştirerek bu olaydan mağduriyet çıkaracak bir söylem geliştirip meşruiyetini pekiştirmeye çabalıyordu (Akyol, 2013; Akyol, 2015; Çandar, 2013; Gürsel, 2013). Hükümet yetkililerinin söylemleri incelendiğinde, bu savı doğrulayan pek çok unsura rastlamak mümkündür. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, darbeden hemen sonra TRT Haber'e verdiği mülakatta 3 Temmuz darbesi için "Bizim 28 Şubat'a çok benziyor" değerlendirmesi yapıp, Türkiye'yle bir karşılaştırma içine girdi (Hürriyet, 2013). Gene aynı gün Başbakan Yardımcısı Arınç, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'de

de benzer bir darbeyi arzuladığı imasında bulundu (Türkiye, 2013a). Başbakan Erdoğan da “Biz bu darbelerden bu ülkede çok çektik. Mısırlı kardeşlerimizin de çekmesini istemiyoruz.” diyerek Türkiye ile Mısır’ı özdeşleştirmeye devam etti (Türkiye, 2013b). Birkaç gün sonra, “Türkiye hiçbir ülkenin iç işlerine karışmak niyet ve arzusunda değildir. Ancak şu bilinmelidir ki bugün Mısır’ın başına gelenler yarın başka bir ülkenin de başına gelebilir” diyerek (Yeni Akit, 2013), aslında Mısır’da olanları, kendisi için de bir varoluş mücadelesi olarak gördüğünün sinyalini verdi.

Darbeyi izleyen aylarda, Başbakan Erdoğan pek çok ulusal toplantı, miting ve açılış konuşmasında bu konuyu adeta Türkiye’nin iç politika meselesiymiş gibi dillendirmeye, başka bir deyişle içselleştirmeye devam etti. Bunu yaparken, Gezi eylemlerine aşırı ilgi gösteren Batılı aktörleri, Mısır konusunda sessiz kalmakla itham etti ve her iki olayın arkasında aynı dış güçlerin olduğunu vurgulayarak kendi meşruiyetini pekiştirmeye çalıştı (Cumhuriyet, 2013; Yeni Şafak 2013b). Bu sırada ana muhalefet de darbecilerle özdeşleştirilmeye devam edildi. Öyle ki, Eylül 2013’te Adıyaman’da halka seslenen Erdoğan, Türkiye’nin Mısır olmadığını vurgulayıp CHP’yi darbe istemekle suçlarken, Malatya’nın Darende ilçesinde yaptığı başka bir konuşmada Mısır’daki darbeye gösterdiği tepkiden CHP’nin rahatsız olduğunu belirtti (Milliyet, 2013; Yeni Şafak, 2013a). 14 Ağustos 2013’te Kahire’nin Rabiätül Adeviye Meydanında İhvan destekçilerine yönelik gerçekleşen katliamdan üç gün sonra Bursa’daki bir mitingde konuşan Erdoğan, halkı İhvan’ın ilgili meydandaki direnişinin sembolü olan Rabia işaretiyle selamladı ve halk da kendisine üzerinde Rabia işareti olan dövizlerle destek verdi (Anadolu Ajansı, 2014, s. 165). Bu işaretin zamanla Mısır’daki bağlamından kopup Erdoğan’ın “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” şiarıyla özdeşleşip AKP tüzüğüne girmesi, meselenin iç politikada araçsallaştırılmasına güzel bir örnektir (Vatan, 2017). Ayrıca, 24 Ağustos 2013’te Trabzon’da yaptığı bir konuşmada halka “Sizlerle bu buluşmayı adeta Rabia[tül Adeviye] Meydanı’nın bir uzantısı olarak Trabzon Havalimanı’nda yapıyoruz,” diyerek seslendi. Gene aynı konuşmada, darbe öncesi Tahrir’de toplanan İhvan karşıtı gösterilere atıfla “inşallah bizim ülkemizin meydanları ikinci bir Tahrir olmayacak, Adeviye olacak Mansuriye olacak” şekline bir temennide bulundu (Türkiye, 2013c).

Tüm bu söylemlerden anlaşıldığı kadarıyla Erdoğan, Türkiye ve Mısır’daki gelişmeler arasında paralellik kurup, Türkiye’nin de uluslararası bir komployla karşı karşıya olduğunu ima ediyor ve Türkiye’de Mısır’dakine benzer bir darbenin önlenmesinde kendisinin ve AKP iktidarının önemine işaret ediyordu. Başka bir deyişle, hükümet iç politikada meşruiyetini korumak ve gücünü pekiştirmek amacıyla Mısır’la yaşanan dış politika krizi araçsallaştırmış gibi görünmekteydi. Bu nedenle de Mısır’a yönelik tepki sert olmuş ve Türkiye siyasetindeki gerginliklere de paralel olarak uzun süre devam etmiştir. Bu noktada 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de de kanlı bir darbe girişimi yaşandığını vurgulamak gerekir. Ancak bu girişim, Mısır’dakinden farklı olarak, son yıllarda gerçekleşen reformlarla siyasetteki rol iyiden iyiye azalmış olan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin emir komuta zinciri çerçevesinde değil de, ordu içerisindeki Fetullahçı(/FETÖ’cü) bir yapılanma tarafından gerçekleştirilmiş ve 2013’ten beri Türkiye’deki siyasi kutuplaşmanın bir tarafı olan muhalefet partileri tarafından desteklenmemiştir (Nasser, 2016: s. 59-62). Tüm bunlara rağmen, Erdoğan’ın 2019 yerel seçimleri kapsamında yaptığı bir konuşmada FETÖ ve onun darbe girişimiyle herhangi bir bağlantısı bulunmayan

Millet İttifakı İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı adayı Ekrem İmamoğlu'nu Sisi'yle özdeşleştirmesi, söz konusu araçsallaştırma pratiğinin (somut bir darbe tehdidinden bağımsız olarak) en azından 2019'a kadar devam ettiğini göstermektedir (Milliyet, 2019).

Türkiye'nin Tepkilerine Mısır'ın Yanıtı

İki ülke arasındaki ilişkilerin 24 Kasım 2013'te maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesi yönünde ilk hamleyi yapan Mısır tarafıydı. Darbe sonrasında işbaşı yapan Adli Mansur cumhurbaşkanlığındaki geçici yönetimin Türkiye'ye verdiği tepkilerde, Türkiye'nin Mısır'da olanlar hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı, yapılan açıklamaların açıkça Mısır'ın iç işlerine müdahale anlamına geldiği ve iki ülke arasındaki tarihsel ilişkileri tehlikeye attığı tezlerinin hâkim olduğu görülmektedir (Ahram Online, 2013d; 2013e; 2013f). Geçici yönetim yetkilileri, bunun yanında, Türkiye'yi önemsedikleri ve Türkiye'yle ilişkilerini iyi tutmak istedikleri yönünde eylem ve söylemlerde bulundular. Bu açıdan, Temmuz 2013'te Mısır'ın yeni cumhurbaşkanı yardımcısı Muhammed el Baradei'nin Erdoğan'a bir mektup göndererek kendisiyle bir telefon görüşmesi yapma isteğini iletmesi önemlidir. Ama Erdoğan, bu isteği, Baradei'nin darbeciler tarafından göreve getirildiği gerekçesiyle reddetti (Ahram Online, 2013g). Geçici hükümetin başbakanı Hazim el-Biblavi de 21 Temmuz'da "Türkiye ile gereksiz gerginliğe gerek yok. Mısır'daki gelişmelerle ilgili Türkiye'ye açıklama yapmamız gerekiyor. Türkiye'yi önemsiyoruz. Türkiye önemli bir ülke" diyerek, yeni rejimin Türkiye'yle ilişkileri sürdürme niyetini gösterdi (Yeni Akit, 2013b).

Bu dönemde, Mısır dışişleri yetkilileri, Türkiyeli muhataplarına Türkiyeli liderlerin Mısır'daki gelişmeler konusunda sessiz kalmaları yönünde yoğun telkinlerde bulunuyorlardı (Fahmy, 2018; Salahaddine, 2018). Ancak, Türkiye tarafı yeni rejimi gayrimeşru ilan eden ve Mursi'nin bir an önce serbest bırakılmasını talep eden sert söylemlerine devam etti. Mısır'daki geçici yönetimin buna yanıtı, 23 Kasım 2013'te Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi Hüseyin Avni Botsalı'nın istenmeyen kişi ilan ederek ilişkileri maslahatgüzarlık seviyesine indirmek oldu. Mısır hükümeti bunu yaparken Türkiye'yi iki konuda suçladı: uluslararası camiayı Mısır'a karşı galeyana getirecek açıklamalar yapmak ve Mısır halkının iradesine saldırmak (Ahram Online, 2013h). Buna karşılık, Erdoğan da geri adım atmadı ve darbeye iktidara gelenlere asla saygı duymayacağını söyledi (Ahram Online, 2013i).

Türkiye tarafından Mısır yönetimini ve yargısını hedef alan açıklamalara Mısır'ın verdiği cevaplarda genel olarak, "iç işlerimize karışmayın" mesajını ön plana çıkaran savunmacı ve tepkisel bir yaklaşım hâkimse de 2014'ten itibaren Ankara'ya karşı kullanılan dil ve yapılan ithamlar sertleşmiştir. Çünkü 2014, Mısır'da yeni anayasanın kabul edildiği ve yeni cumhurbaşkanının seçildiği, dolayısıyla darbe sonrası geçiş sürecinin tamamlandığı yıldır. Nitekim Haziran 2014'te cumhurbaşkanı seçilen Abdulfettah el Sisi, Ağustos 2014'te yaptığı bir açıklamada, Katar, Türkiye, ABD ve İhvan'ın, Mısır'ın istikrarını bozmak için medya üzerinden projeler yürütüp finanse ettiklerini iddia etti (Middle East Monitor, 2014). Bunun yanında, Mısır Dışişleri Bakanlığı'nın Eylül 2014'teki bir açıklaması, Türkiye'deki yargı bağımsızlığı, ifade hürriyeti ve Kürt meselesi gibi konular üzerinden Erdoğan'ın demokrat kişiliğini sorguluyor ve Türkiye'yi Ortadoğu'da teröre destek olmakla suçlayıp BM'yi göreve çağırıyordu (Ahram Online, 2014). Mısır Dışişleri

Bakanlığı yetkilileri bunun dışında, Türkiye’den yayın yapan İhvana bağlı televizyon kanalları hakkında şikâyetle bulunan (Ahram Online, 2015a), Mısırlı muhaliflerin Türkiye’de oluşturduğu siyasi oluşumları kınayan (Ahram Online, 2015b) ve hatta Türkiye’yi Sina’daki IŞİD militanlarına destek olmakla suçlayan (Türkiye, 2015) çeşitli açıklamalar yaptılar.

Türkiye’nin İhvan’a sağladığı somut desteğin, yeni Mısır rejiminin tepkisini çekmesi doğaldı. Ama Kahire’nin Ankara’ya karşı giderek sertleşen tavır ve ithamlarının arkasındaki nedenleri daha iyi anlayabilmek için, bu dönemde Mısır siyasetinde iktidar ile muhalefet arasında yaşanan ideolojik kutuplaşmayı ve buna paralel olarak iç politika ile dış politika arasında artan geçirgenliği de hesaba katmak gerekir. Başta ordu olmak üzere İhvan’a muhalif unsurlar 2013’ten beri kendilerini, transnasyonel İslamcı çıkarlara hizmet eden “gayri milli” İhvan’a karşı Mısır milliyetçiliğini savunan “milli” aktörler olarak resmetmişlerdir (Monier ve Ranko, 2014: s. 67-68, 73-74; Bilener, 2014: s. 192). IŞİD’in uluslararası toplumda şok ve kaygı yarattığı bir dönemde “radikal İslam” ve “terörizm” gibi tehditlere karşı mücadele söylemi üzerinden uluslararası meşruiyetini sağlamaya çalışan Sisi iktidarı, (Aralık 2013’te terör örgütü ilan edilmiş olan) İhvan’la mücadelesini de bu kapsamda değerlendiriyordu (Bahi, 2016: 162, 172; Piazza, 2019, s. 415; Bilener, 2014, s. 191). İşte bu ortamda Türkiye de Mısır yönetimi tarafından ülke içindeki “terörist” ve “radikal İslamcı” unsurları destekleyen bir dış mihrak olarak resmedilerek Ankara’nın İhvan yanlısı söylem ve eylemlerine karşı Mısır toplumu teyakkuz halinde tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca İhvan arkasındaki Türkiye desteği, İhvan’ın uluslararası destekli bir örgüt olduğu tezini güçlendirmek için kullanılmaktadır (Al Shalabi, 2016, s. 21). Bunun bir örneği, Kasım 2017’de Mısırlı makamların İhvani tekrar iktidara getirmek amacıyla Türkiye adına casusluk yapmakla suçladıkları 29 kişiyi gözaltına aldıklarını duyurmasıdır (Hürriyet, 2017). Tüm bunlar, Türkiye’yle yaşanan krizin Mısır yönetimince iç politikada yaşadığı ideolojik kutuplaşma ve meşruiyetini pekiştirme kaygıları çerçevesinde araçsallaştırılmış olduğuna delalet etmektedir.

Mısır’ın Türkiye’ye artan tepkisinin ekonomik anlamda da birtakım ciddi yansımaları oldu. Her ne kadar Mogielnicki (2019), iki ülke arasındaki politik krizin ekonomik ilişkiler üzerinde olumsuz etki yaratmadığını söylese de sahada yapılan görüşmelerle desteklenen veriler bunun tersini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak Türkiye’den Mısır’a mal ihraç eden firmalara veya ürünlere açılan soruşturmalar ve bu çerçevede konan ek vergiler vurgulanmalıdır. Bundan en olumsuz etkilenen, 2017 başında Mısır’ın ek vergi kararı aldığı demir çelik sektörüydü (Bloomberg HT, 2017). Mısır’ın 2015 sonunda itibaren devreye soktuğu ithalatçı kayıt sistemi de Türkiye’nin ihracatını olumsuz etkiledi (Dünya, 2016). Türkiye’nin bu sistemden en çok etkilenen ülkelerden biri olduğu, bürokratik süreçlerin özel olarak Türkiyeli ihracatçıların firma kayıt sürelerini aşırı uzattığı ve tüm bunların ikili ilişkilerdeki siyasi krizle ilintili olduğu konusunda görüşme yapılan Türkiyeli yetkililer arasında bir görüş birliği olduğu söylenebilir (Arslan, 2018; Güneş, 2018; T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-b, 2018). Bu gibi olumsuzlukların da etkisiyle, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2012’de ulaştığı 5 milyar dolar bandını ertesi yıl kaybettiği, 2018’e kadar da bu eşiği tekrar aşamadığı görülmektedir (bkz. **Tablo-1**).

Bunun dışında, Mısır’daki mevcut Türkiyeli yatırımların da siyasi krizden dolayı olarak etkilendikleri söylenebilir. Tekstil sektöründe faaliyet gösteren Türkiyeli yatırımcılar,

2013 öncesi süreçte tâbi oldukları ayrıcalıklı muameleden artık mahrum kaldıklarını, bürokratik prosedürleri aşmakta ciddi sıkıntı yaşadıklarını ifade etmektedirler (Türkiyeli Yatırımcı-b, 2018). Aynı yatırımcılar, en ciddi sıkıntılardan birinin aylar süren vize temini süreci olduğunu belirtmektedirler ki bu sorun Türkiyeli yetkililerce de doğrulanmaktadır (Güneş, 2018; Türkiyeli Yatırımcı-b, 2018). Tüm bunlar sonucunda, 2013'ten itibaren Türkiye'den Mısır'a doğrudan yatırım girişinin hem miktar hem de pay olarak düşük seyrettiği gözlenmektedir. 2016'da istisnai bir yükseliş yaşanmışsa da (77,5 milyon dolar), 2012 rakamlarının yarısına bile erişilemedi (Bkz. **Tablo-2**). Mısır'ın diğer önemli hamleleri, iki ülke arasında 2015'te sona eren Ro-Ro anlaşmasının yenilenmemesi şeklinde oldu (Sputnik Türkiye, 2015). Ne var ki, Türkiyeli ihracatçı ve taşımacılarda ilk aşamada bir panik havası yaratan bu hamlenin ikili ticarete fazla etkisi olmadığı, buna mukabil bir grup nakliyeciyi için olumsuz sonuçlar yarattığı söylenebilir (T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-b, 2018, Türkiyeli Diplomat, 2019). Son olarak vurgulanması gereken bir unsur, 2013'te Kahire'de ofis açıp Mursi hükümeti döneminde Mısır'la çeşitli restorasyon anlaşmaları imzalayan Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın (TİKA) Mısır'daki faaliyetlerinin yeni yönetimin kararıyla durma noktasına geldiğidir (Dünya Bülteni, 4 Aralık 2013). 2013 sonrasında Mısır'daki tüm kalkınma ajanslarının iş yapması zorlaşsa da, Mısırlı yetkililer TİKA'ya (en azından 2018'e kadar Başbakanlığa bağlı olması hasebiyle) doğrudan Türkiye devleti muamelesi yaparak işlerini daha da zorlaştırmışlardır (TİKA Yetkilisi, 2018). Tüm bu hamleler, yeni Mısır yönetiminin, ekonomik işbirliğini sınırlayarak Türkiye'nin ülkedeki nüfuzunu azaltmayı amaçladığının göstergeleriydi.

İki ülke arasında gerilen ilişkilerin, bölgesel siyasette de birtakım yansımaları oldu. Yeni Mısır rejimi, İhvan'ın yükselişinden rahatsız olan diğer aktörler olan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) tarafından yoğun bir şekilde desteklendi. Bu sırada Kahire, İsrail, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan ile Doğu Akdeniz'de enerji konusunda işbirliğini artırırken (Sabah, 2014), çeşitli uluslararası örgütlerde Türkiye'ye karşı hamlelerde bulunmaktan geri kalmadı. İİT'de KKTC'nin statüsünün düşürülmesi ve FETÖ'nün terör örgütü kabul edilmemesi yönündeki çabaları (CNN Türk, 2016; Karahasan, 2014), Türkiye'nin Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine karşı S. Arabistan ve BAE ile birlikte lobi yapılması (Ergan, 2014), 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin açıklama yapmasının engellemesi (Ahram Online, 2016) ve Türkiye'nin Suriye ve Libya'da teröre destek verdiği iddiasıyla BM ve Arap Ligi nezdinde girişimlerde bulunması (Eltohamy, 2019) bunun en somut örnekleridir. Buna mukabil, Türkiye de uluslararası platformlarda Mısır'daki darbe yönetimini kınamaya devam etti, Doğu Akdeniz'de Mısır'ın kendisini dışlayan girişimlere karşı sert mesajlar verdi (Yeniçağ, 2018) ve Mısır'ın güney komşusu Sudan ve Batı komşusu Libya'daki nüfuzunu Mısır'ı rahatsız edecek şekilde geliştirmeye çabaladı (Mikhail, 2018; The Arab Weekly, 2019). En nihayetinde, iki ülke bozulan siyasi ve ekonomik ilişkilerine ek olarak, bölgesel sistemde de birbirleriyle kıyasıya bir mücadele içine girmiş görünmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, tarih boyunca ihtiyatlı ve yer yer sorunlu bir çizgide ilerleyen Türkiye-Mısır ilişkilerinde 2011 sonrasında yaşanan ani yükseliş ve sert düşüşün

İstisnai bir döneme işaret ettiği vurgulanmış ve bu kapsamda ortaya atılan araştırma soruları dört temel değişken yardımıyla yanıtlanmaya çalışılmıştır: Bölgesel sistemdeki güç dengeleri, ekonomik fırsat ve zorluklar, siyasi seçkinlerin kimlik ve ideolojileri ve iç politik kaygı ve hesaplamalar. Türkiye'nin 2011 sonrasında Mısır'a yönelik dış politika açılımında, Mısır'ın Arap dünyasındaki merkezi konumun ve jeopolitik öneminden faydalanarak bölgedeki siyasi nüfuzunu artırma ve isyan nedeniyle oluşan siyasi istikrarsızlık ortamında ekonomik zararlarını minimize edip, yeni fırsatlar yaratma güdülerini ön plandaydı. SKYK yönetimindeki Mısır'ın bu açılıma olumlu karşılık vermesinin arkasında yatan ilk neden Mısır ekonomisinin karşı karşıya kaldığı zorlukları Türkiye'nin de yardımıyla aşma çabasıyla alakalıydı. Bunun yanında, isyan sonrası siyasi belirsizlik ortamında, SKYK meşruiyetini sağlamlaştırmak adına Mısır halkı nezdinde oldukça olumlu bir imaja sahip Türkiye ile ilişkileri geliştirmekte bir beis görmüyordu.

İkili ilişkiler Mısır'da Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle yeni ve istisnai bir evreye girmiştir. AKP ile İhvan arasında siyasi kimlik ve ideolojik anlamında yakınlık, ilişkilerdeki derinleşme ve bölgesel politikada uyumu destekleyen en önemli unsurlardan biriydi. Ama bunun yanında, İhvan'ın iç politikada eski rejim unsurları, sol ve liberal muhalif hareketlere karşı gerçekleştirdiği dengeleme hamlesinde Türkiye'nin siyasi desteğine yoğun bir şekilde başvurduğu gözlemlendi. Bunun yanında, SKYK döneminde olduğu gibi, İhvan döneminde de Mısır'ın Türkiye'yle ilişkileri geliştirmeye yeşil ışık yakmasında isyan nedeniyle bozulan ekonomiyi düzeltmek için ihtiyaç duyduğu dış yardım ve yatırımlar önemli rol oynadı.

3 Temmuz 2013'te Mısır'da gerçekleşen darbeye Ankara'nın sert tepki vermesinin nedenlerinden biri Türkiye'nin Ortadoğu'ya dair jeopolitik emellerinin akamete uğratmasıydı. Ama bunun yanında, AKP'nin iç politikada yaşadığı kaygı ve sorunlar da etkiliydi. Gezi Parkı eylemleri sonrasında gergin ve çatışmacı bir evreye giren Türkiye siyasetinde, Mısır'dakine benzer bir darbe girişiminden endişe duyan hükümet ile muhalefet arasında artan ideolojik kutuplaşma, iç politikayla dış politika arasındaki geçirgenliğin arttığı bir ortam yaratmıştır. Bu ortamda AKP iktidarı, kendisini İhvan'la, muhaliflerini de Mısır'daki darbecilerle özdeşleştiren bir söylem benimseyerek güç ve meşruiyetini pekiştirmeye çabalamıştır. Benzer bir ideolojik kutuplaşma Mısır içindeki İhvan yanlıları ve karşıtları arasında da yaşanmış, Sisi önderliğindeki yeni Mısır rejimi de zaman içerisinde Türkiye'yi bir dış mihrak olarak çerçeveleyip, iki ülke arasındaki siyasi krizi, bir terör örgütü olarak kabul ettiği İhvan'ın Mısır'daki meşruiyetini azaltmak için kullanmıştır.

Tüm bu etmenlerin sonucunda, Türkiye-Mısır ilişkileri 2013 sonrasında uzun ve derin bir bunalım evresine girdi. Bir yandan, ekonomik ilişkiler ivme kaybederken, diğer yandan iki ülke arasında bölgesel siyasette çetin bir rekabet ve hatta çatışma durumu söz konusudur. Her iki ülke içinde de iktidar ve muhalefet arasındaki ideolojik kutuplaşmaların devam ediyor oluşu ve mevcut krizin her iki hükümet tarafından da hâlâ bir iç politika aracı olarak kullanılıyor oluşu, Ankara-Kahire hattında yakın bir gelecekte siyasi normalleşmeyi epey zor kılmaktadır. Dolayısıyla bu yönde gelecek önerilerin, her şeyden önce iki taraf için de iç politika – dış politika geçirgenliğinin hâlâ yüksek olduğu gerçeğini dikkate alması gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu araştırma, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 17B0640002 kod nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This research was supported by Ankara University Scientific Research Projects Coordination within the scope of project code 17B0640002.

Kaynakça/References

- Abdullah Gül (2011, 3 Mart). *First Head of State to Visit Egypt after the 25th January Revolution*. Erişim adresi: <http://www.abdullahgul.gen.tr/news/397/79096/first-head-of-state-to-visit-egypt-after-the-25th-january-revolution.html>
- Abo Alabass, B. (2011, 14 Eylül). BREAKING: Egypt-Turkey trade to be worth \$5bn in two years, \$10bn within four: Erdogan. *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/21262.aspx>
- Ahram Online (2011a, 13 Eylül). *Turkey's Erdogan arrives in Cairo to roll up his sleeves to establish robust relations*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/21083.aspx>
- Ahram Online (2011a, 2 Temmuz). *Egypt PM meets with visiting Turkish foreign minister*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/15500.aspx>
- Ahram Online (2011b, 3 Ağustos). *Turkey studies \$63 million investment boost in Egypt*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/18050.aspx>
- Ahram Online (2011c, 14 Eylül). *Egypt's Islamists warn Turkish PM over regional role*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/21226.aspx>
- Ahram Online (2012a, 26 Mart). *Turkey eyeing \$1 bn of Egyptian investments: Minister*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/37746.aspx>
- Ahram Online (2012b, 30 Eylül). *Egypt's Morsi in Turkey: 'Arab Spring needs your support'*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/54324.aspx>
- Ahram Online (2012c, 17 Kasım). *Egypt, Turkey can bring Mideast stability without foreign brokers: Erdogan*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/58423.aspx>
- Ahram Online (2012d, 30 Eylül). *Egypt's Morsi visits Turkey to strengthen emerging alliance*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/54291.aspx>
- Ahram Online (2012e, 16 Eylül). *Turkey to provide Egypt with \$2 billion in finance*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/53003.aspx>
- Ahram Online (2012f, 30 Eylül). *Egypt signs \$1bn loan deal with Turkey: Report*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/54361.aspx>
- Ahram Online (2012g, 15 Ekim). *Turkey to grant Egyptian entrepreneurs 5-year entry visas*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/55679.aspx>
- Ahram Online (2012h, 17 Kasım). *100 Turkish businessmen arrive to Cairo*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/58399.aspx>
- Ahram Online (2012i, 3 Temmuz). *Egypt is the 'brain' of the Arab world, says Turkish FM*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/46811.aspx>
- Ahram Online (2013a, 17 Nisan). *Turkey to give Egypt rest of \$2 bln loan within 2 months: Sources*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/69459.aspx>
- Ahram Online (2013b, 6 Haziran). *Egypt information minister arrives in restive Turkey*. <http://english.ahram.org.eg/News/73329.aspx>
- Ahram Online (2013c, 6 Temmuz). *Morsi ouster in Egypt dents Turkey role model claims*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/0/75818/World/0/Morsi-ouster-in-Egypt-dents-Turkey-role-model-clai.aspx>
- Ahram Online (2013d, 9 Temmuz). *Turkish ambassador summoned over Ankara's calls for UN intervention in Egypt*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/76132.aspx>
- Ahram Online (2013e, 16 Temmuz). *Egypt 'strongly dissatisfied' with Turkey comments on Morsi*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/76601.aspx>
- Ahram Online (2013f, 30 Temmuz). *Egypt's foreign ministry summons Turkish ambassador again*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/77807.aspx>
- Ahram Online (2013g, 18 Temmuz). *Erdogan refuses to speak to Egypt's ElBaradei*. Son erişim: <http://english.ahram.org.eg/News/77807.aspx>
- Ahram Online (2013h, 23 Kasım). *Egypt, Turkey scale back ties*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/87251.aspx>

- Ahram Online (2013i, 23 Kasım). *No respect for coup-installed rulers, says Turkey in Egypt row*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/87301.aspx>.
- Ahram Online (2014, 29 Eylül). *Egypt condemns Erdogan's 'lies and exaggerations' about El-Sisi*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/111950.aspx>
- Ahram Online (2015a, 12 Şubat). *Turkish officials reportedly deny Brotherhood channels are broadcast from Turkey*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/122889.aspx>
- Ahram Online (2015b, 1 Şubat). *Egypt seeks end to pro-Brotherhood TV, groups abroad*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/121928.aspx>
- Ahram Online (2016, 16 Temmuz). *Egypt blocks UN Security Council condemnation of Turkey unrest over statement wording*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/233377.aspx>
- Akgün, M. ve Senyücel Gündoğar, S. (2012a). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2011*. İstanbul: TESEV Yayınları. Erişim adresi: https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2011.pdf
- Akgün, M. ve Senyücel Gündoğar, S. (2012b). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2012*. İstanbul: TESEV Yayınları. Erişim adresi: https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2011.pdf
- Akşam (2013, 21 Ağustos). *Bakan Davutoğlu: Mursi için gizli diploması*. <https://www.aksam.com.tr/siyaset/bakan-davutoglu-mursi-icin-gizli-diploması/haber-237564>
- Akyol, M. (2013, 1 Temmuz). *Erdogan Is Right on Egypt*. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/erdogan-right-egypt-coup-not-revolution.html>
- Akyol, M. (2015, 15 Mayıs). *How Morsi matters in Turkish politics*. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2015/05/turkey-egypt-mohammed-morsi-sentence-erdogan.html>
- Al Hajj, S. (2016). *El alakat el arabıyye et'türkiyye: el afak ves'suubat* [Arap-Türk İlişkileri: Ufuklar ve Zorluklar]. İstanbul: Al Muassasa Al Arabıyya L'iddirassat As'stratiyya.
- Al Shalabi, I. (2017). *Te'sir et'tagayyurat es'siyasiyye el mısırye fi'lalakat beyn mısır ve türkiyye* [Mısır'daki Siyasal Değişimlerin Mısır ve Türkiye Arasındaki İlişkilere Etkisi]. *Middle Eastern Studies Journal*, 20(78), 15-43. <https://platform.almanhal.com/Details/article/99484>
- Altunışık, M. (2019). *Turkey's Relations with Egypt and Saudi Arabia: From Hopes of Cooperation to the Reality of Conflict*. In G. Tol ve D Dumke (Ed.), *Aspiring Powers, Regional Rivals: Turkey, Egypt, Saudi Arabia, and the New Middle East*, (pp. 17-39). Washington D.C.: The Middle East Institute.
- Anadolu Ajansı (2014). *Mısır: Yarım Kalan Devrim*. Ankara: Anadolu Ajansı Yayınları.
- Arıkan, F. (2013, 14 Temmuz). *TSK 35. madde değiştirildi*. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tsk-35-madde-degistirildi-23718265> (Erişim tarihi: 5 Temmuz 2020).
- Arslan, H.B. [Eski Türkiye İhracatçılar Meclisi Genel Sekreteri] (2018, 9 Ağustos). *Yazarla kişisel görüşme*.
- Atasevin, A. [Türk-Mısır İşadamları Derneği Başkanı] (2018, 12 Ekim). *Yazarla kişisel görüşme*.
- Aydın Tarihi (2011a). *1 Şubat 2011*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2011b). *2 Şubat 2011*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2011c). *6 Şubat 2011*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2011d). *3 Mart 2011*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2011e). *13 Eylül 2011*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2011f). *14 Eylül 2011*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2011g). *16 Aralık 2011*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2012a). *23 Nisan 2012*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2012b). *17 Eylül 2012*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2012c). *21 Kasım 2012*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2012d). *1 Ekim 2012*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2012e). *17 Kasım 2012*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Aydın Tarihi (2013). *9 Haziran 2013*. Erişim adresi: <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/ayintarihi.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2018)
- Bahi, R. (2016). *Egypt as a Leading Nation: Regional Imperatives and Domestic Constraints*. In J. Braveboy-Wagner (Ed.), *Diplomatic Strategies of Nations in the Global South* (pp. 155-179). New York: Palgrave.

- Baş, A. (2015). Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(92), 32-92. Erişim adresi: <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Arda-BA%59e-Atat%3bberk-D%3b6nemi-T%3bcrkiye-M%3bc4%b1s%3bc4%b1r-%3bc4%b0li%59f%3b%bcn%3bcm%3b%bcze-Etkileri.pdf>
- BBC Türkçe (2011, 13 Eylül). *Erdogan'ın da sevinc gösterileriyle karşilandi*. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110913_egypt_turkey
- Bilener, T. (2014). "Arap Baharı" Sonrası Mısır Dış Politikası. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51, 181-194. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/16992/177584>
- Bloomer HT (2017, 19 Haziran). Mısır'dan Türk çeliğine yeni vergi engeli. Erişim adresi: <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2023677-misirdan-turk-celigine-yeni-vergi-engeli>
- CNN Türk (2016, 19 Ekim). *İslam İşbirliği Teşkilatı FETÖ'yu terör örgütü ilan etti*. Son erişim: <https://www.cnnurk.com/dunya/islam-isbirligi-teskilati-fetoyu-teror-orgutu-ilan-etti>.
- Cumhuriyet (2013, 4 Ağustos). *Bizi Mısır Yapmak İstiyorlar*. s. 4.
- Çağaptay, S. (2019). Erdoğan's Failure on the Nile. *Cairo Review of Global Affairs*, 33, 82-95. Erişim adresi: <https://www.thecaireview.com/essays/erdogans-failure-on-the-nile/>
- Çağaptay, S. ve Stevens, M. (2015, 8 Mart). Turkey and Egypt's Great Game in the Middle East. *Foreign Affairs*. Erişim adresi: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2015-03-08/turkey-and-egypts-great-game-middle-east>
- Çandar, C. (2013, 12 Temmuz). Erdogan's Egyptian Obsession. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2013/07/turkey-erdogan-egypt-morsi-coup.html>
- Davutoğlu, A. (2008). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (24. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2013). The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey. *The International Spectator*, 48 (2), 1-11. <http://dx.doi.org/10.1080/03932729.2013.796781>
- Dünya (2016, 11 Şubat). Mısır'a ihracatta bürokrasi riski. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/ihracat/misir039a-ihracatta-burokrasi-riski-haberi-307243>
- Dünya Bülteni (2013, 4 Aralık). *Mısır'dan TİKA'ya yasak*. Erişim adresi: <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/misirdan-tikaya-yasak-belge-h282172.html>
- El Gundy, Z. (2011, 15 Eylül). Erdogan to Egyptian Youth: Egypt and Turkey are one hand. *Ahram Online*, Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/21298.aspx>
- Eleiba, A. (2011, 4 Temmuz). FM Davutoğlu in Cairo to strengthen Turkey-Egypt ties and prepare for Erdogan visit. *Ahram Online*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/15573.aspx>
- El-Labbad, M. (2011, 19 Eylül). Egypt and Turkey: future horizons. *Ahram Online*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/21640/Opinion/Egypt-and-Turkey-future-horizons.aspx>
- El-Labbad, M. (2013, 15 Temmuz). Egypt's Second Revolution a Blow to Turkey. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/politics/2013/07/egypt-morsi-ouster-blow-turkey.html>
- El-Labbad, M. (2014). Egypt: A "Regional Reference" in the Middle East. In H. Fürtig (Ed.) *Regional Powers in the Middle East* (pp. 81-99). New York: Palgrave Macmillan.
- Eltohamy, A. (2019, 28 Ekim). Mısır Erdoğan karşıtı girişimlerine hız veriyor. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2019/10/egypt-un-complaint-turkey-erdogan-criticism-terrorism.html>
- Ergan, U. (2014, 18 Ekim). Mısır, Suudiler ve İsrail lobi yaptı. *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/misir-suudiler-ve-israil-lobi-yapti-27407210>
- Erkuş, S. (2014, 17 Eylül). Egypt asks Interpol to renew red notices for fleeing Muslim Brotherhood members. *Hurriyet Daily News*. Erişim adresi: <http://www.hurriyetdailynews.com/egypt-asks-interpol-to-renew-red-notices-for-fleeing-muslim-brotherhood-members-71799>
- Fahmy, N. [Eski Mısır Dışişleri Bakanı] (2019, 6 Eylül). Yazarla kişisel görüşme.
- Farouk, D. (2013, 12 Şubat). Egypt, Turkey sign tourism partnership agreement. *Ahram Online*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/64571.aspx>
- Fathallah, M. [Mısırlı Emekli Büyükelçi ve İİT Eski Siyasi Şube Direktörü] (2018, 3 Eylül). Yazarla kişisel görüşme.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu Ö. (2009a). Arap Devletleriyle İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (15. Baskı) içinde (s. 615-635). İstanbul: İletişim.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu Ö. (2009b). Arap Devletleriyle İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (15. Baskı) içinde (s. 784-796). İstanbul: İletişim.
- Frantzman, S. (2020, 21 Haziran). Could Egypt and Turkey be headed for war in Libya?. Jerusalem Post. Erişim adresi: <https://www.jpost.com/middle-east/could-egypt-and-turkey-be-headed-for-war-in-libya-632167>
- Güneş, M. [T.C. Kahire Ticaret Müşavir Yardımcısı] (2018, 10 Eylül). Yazarla kişisel görüşme.
- Gürcan, M. (2020, 28 Haziran). Turkey gears up for tougher challenge in Libya as conflict heats up. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/06/turkey-libya-egypt-sirte-military-challenge-awaits-ankara.html#ixzz6RJFhSLB>

- Gürsel, K. (2013, 5 Temmuz), Mısır'daki darbe, AKP için stratejik kayıp. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2013/07/egypt-coup-is-erdogan-loss.html>
- Habertürk (2013, 20 Ağustos). *Bakanlar Kurulundan İhsanoğlu Değerlendirmesi*. s. 6.
- Hale, W. (2016). Turkey's domestic politics, public opinion and Middle East Policy. *Palgrave Communications*, 2, 2-8. <https://doi.org/10.1057/palcomms.2016.81>
- Hassan, A.T. (2011, 19 Eylül). Following the Turkish model or forging our own?. *Ahram Online*. Son erişim: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/21638/Opinion/Following-the-Turkish-model-or-forging-our-own.aspx>
- Hürriyet (2013, 7 Temmuz). *Bizim 28 Şubat'a Çok Benziyor*. s. 21. Hürriyet (2017, 22 Kasım). *Son dakika... Mısır'dan Türkiye'ye casusluk hamlesi... 29 gözaltı*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-misirdan-turkiye-ye-casusluk-hamlesi-29-gozalti-40654476>
- İdiz, S. (2013, 9 Temmuz). Egypt Upheaval Deepens Turkey's Regional Isolation. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2013/07/turkey-isolated-over-egypt.html>
- İhsanoğlu, E. [Eski İİT Genel Sekreteri] (2018, 8 Ağustos). Yazarla kişisel görüşme.
- Jackson R. ve Sorensen G. (2013). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Jenkins, G. (2011, 19 Eylül)., Less is More, *Ahram Online*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/21639/Opinion/Less-is-more.aspx>
- Kaarbo, J. (2015). A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory. *International Studies Review*, 17(2), 189-216. <https://doi.org/10.1111/misr.12213>
- Karahasan, S. (2014, 7 Ekim). Mısır öfkesini KKTC'den çıkardı. *Milliyet*. Son erişim: <http://www.milliyet.com.tr/misir-ofkesini-kktc-den-cikardi/dunya/detay/1951040/default.htm>
- Karawan, I.A. (2002). Identity and Foreign Policy: The Case of Egypt. In S. Telhami & M. Barnett (Eds.), *Identity and Foreign Policy in the Middle East* (pp. 155-168). Ithaca: Cornell University Press.
- Keyman, F. & Gümüüşü S. (2014). Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Khalaf, R. (2013, 9 Haziran). Morsi adviser blames IMF for delaying Egypt \$4.8bn loan agreement. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/f2376bea-d0fc-11e2-a3ea-00144feab7de>
- Kohen, S. (2012). AKP Convention Spells Out Turkey's Foreign Policy Platform. *Al Monitor*. Erişim adresi: <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/politics/2012/10/akp-foreign-policy-congress.html#ixzz5fR2FIHhc>
- Korany, B. & Dessouki, A.E.H. (Ed.). (2008). *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Magued, S. (2016). Reconsidering Elitist Duality: Persistent Tension in the Turkish-Egyptian Relations. *Digest of Middle East Studies*, 25(2), 285-314. <https://doi.org/10.1111/dome.12091>
- Magued, S. (2018). The Egyptian Muslim Brotherhood's transnational advocacy in Turkey: a new means of political participation. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(3), 480-497. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1320975>
- Meral, Z. (2014, 5 Şubat). Turkey and Egypt: Misconceptions & Missed Opportunities. *The Tahrir Institute for Middle East Policy*. Erişim adresi: <https://timep.org/commentary/analysis/turkey-egypt-misconceptions-missed-opportunities/>
- Middle East Monitor (2014, 25 Ağustos). *Sisi says Qatar, Turkey, US and the Muslim Brotherhood are funding media projects to undermine Egypt's stability*. Erişim adresi: <https://www.middleeastmonitor.com/20140825-sisi-says-qatar-turkey-us-and-the-muslim-brotherhood-are-funding-media-projects-to-undermine-egypts-stability/>
- Mikhail, G. (2018, 10 Ocak). Türkiye-Sudan anlaşması Mısır'ı germeye devam ediyor. *Al Monitor*. <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/01/sudan-turkey-deal-suakin-island-threatens-egypt-security.html>
- Milliyet (2013, 14 Eylül). *Erdoğan Adıymanlılar'ı Rabia selamıyla karşıladı*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-adiymanlilari-rabia-selamiyla-karsiladi-1763564>
- Milliyet (2019, 20 Haziran). *'Sisi mi diyeceğiz Binali Yıldırım mı?'*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/sisi-mi-diyecegiz-binali-yildirim-mi-2892045>
- Mogielnicki, R. (2019). The Political Veneer of Economic Exchange: Turkish Relations with Saudi Arabia And Egypt. In G. Tol ve D Dumke (Ed.), *Aspiring Powers, Regional Rivals: Turkey, Egypt, Saudi Arabia, and the New Middle East*, (pp. 86-100). Washington D.C.: The Middle East Institute.
- Monier, E. & Ranko, A. (2014). The Failure of the Muslim Brotherhood: Implications for Egypt's Regional Status. In H. Fürtig (Ed.) *Regional Powers in the Middle East* (pp. 62-79). New York: Palgrave Macmillan.
- Mourad, H. (2013, 29 Temmuz). Turkey loses its Egyptian ally. *Ahram Online*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/77618/Opinion/Turkey-loses-its-Egyptian-ally.aspx>
- Nasser, G. (2016). Coup in Turkey and Egypt: Internal and External Dynamics. *Insight Turkey*, 18(3), 55-69. Erişim Adresi: <https://www.insightturkey.com/commentaries/the-role-that-the-media-played-in-the-failure-of-the-july-15-coup-attempt-1>

- Nonneman, G. (2003). Analyzing the Foreign Policies of the Middle East and North Africa: A Conceptual Framework. *Review of International Affairs*, 3(2), 118-130. <https://doi.org/10.1080/1475355032000240630>
- Özgiray, A. (1996) Türkiye Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 11(1), 1-7. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5038/68631>
- Özhan, T. (2012, 17 Kasım). Mısır-Türkiye Ekseni. *SETA*. Erişim adresi: <https://www.setav.org/misir-turkiye-ekseni/>
- Özkoç, Ö. (2017). Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Politikası: bir Modelin Çöküşü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(1), 77-97
- Pala, Ö ve Aras, B. (2015). Practical Geopolitical Reasoning in the Turkish and Qatari Foreign Policy on the Arab Spring. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(3), 286-302. <https://doi.org/10.1080/19448953.2015.1063274>
- PEW Research Center (2012, 10 Temmuz). *Most Muslims Want Democracy, Personal Freedoms, and Islam in Political Life*. Erişim adresi: <https://www.pewresearch.org/global/2012/07/10/most-muslims-want-democracy-personal-freedoms-and-islam-in-political-life/>
- Piazza, B.A. (2019). The foreign policy of post-Mubarak Egypt and the strengthening of relations with Saudi Arabia: balancing between economic vulnerability and regional and regime security. *The Journal of North African Studies*, 24(3), 401-425. <https://doi.org/10.1080/13629387.2018.1454650>
- Radikal (2013, 24 Kasım). *Türkiye-Mısır İlişkileri "İstenmeyen" Noktaya Geldi*. s. 13.
- Rashwan, N.H. (2011, 3 Eylül). Egyptian reactions to Turkey's suspension of diplomatic relations with Israel. *Ahram Online*, Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/20215/Egypt/Politics-/Egyptian-reactions-to-Turkey%E2%80%99s-suspension-of-diplo.aspx>
- Robins, P. (2003). *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*. London: C. Hurst&Co.
- Sabah (2011, 15 Eylül), *Mısır ile Akdeniz'de doğalgaz arayabiliriz*. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/09/15/misir-ile-akdenizde-dogalgaz-arayabiliriz>.
- Sabah (2013a, 5 Temmuz). *Dolmabahçe'de Mısır Zirvesi*. s. 23.
- Sabah (2013b, 19 Ağustos). *Başbakan Yardımcısı Bozdağ, İT Başkanını İstifaya Çağırıldı*. s. 21.
- Sabah (2014, 29 Ekim). *Türkiye'ye karşı ittifak kurdular*. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2014/10/29/turkiyeye-karsi-ittifak-kurdular>
- Salahaddine, A. [Mısırlı Emekli Büyükelçi] (2018, 2 Eylül). Yazarla kişisel görüşme.
- Sallam, H. (2013, 30 Haziran). Obsessed with Turkish Models in Egypt. *Jadaliyya*. Erişim adresi: <https://www.jadaliyya.com/Details/28879/Obsessed-with-Turkish-Models-in-Egypt>
- Shama, N. (2014). *Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interest*. London: Routledge.
- Shukrallah, S. (2011, 4 Mart). Turkey president meets with Egypt's political players. *Ahram Online*. Erişim adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/6936.aspx>
- Shukrallah, Salma (2011), "Turkey president meets with Egypt's political players," *Ahram Online*, 04.03.2011, <http://english.ahram.org.eg/News/6936.aspx>.
- SkyLife (2012, Kasım). *Mısır'da Turizm Atağı*. Erişim adresi: <https://www.skylife.com/tr/2012-11/misir-da-turizm-atagi>
- Somuncuoğlu, E. (2019), *Siyasal İslam ve Mısır'da Müslüman Kardeşler'in Dönüşümü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sönmezözü, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sputnik Türkiye (2015, 23 Nisan). *Mısır ve Türkiye arasındaki Ro-Ro anlaşması sona erdi*. Son erişim: <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201504231015150988/>
- T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-a (2018, 7 Haziran). Yazarla kişisel görüşme.
- T.C. Ticaret Bakanlığı Yetkilisi-b (2018, 19 Nisan). Yazarla kişisel görüşme.
- T24 (2013, 26 Ağustos). *Başbakan'ın başdanışmanı 'değerli yalnızlık'ı açıkladı: Yalnız değil ama*. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizlik-aciklad-yalniz-degiliz-ama,237875>
- Taştekin, F. (2013a, 10 Temmuz). Körfez 'In' Türkiye 'Out'. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2013/07/turkey-loses-popularity-in-egypt.html>
- Taştekin, F. (2013b, 21 Ağustos). Bir bürokrat üzerinden Suud-Türk hesaplaşması. *Al Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2013/08/saudi-turkey-controversy-twitter.html>
- Tekin, H.H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4163>
- Telci, İ.N. (2011). Mısır 2011. *Orta Doğu Yıllığı*, 7, 208-255.
- Telci, İ.N. (2012). Mısır 2012. *Orta Doğu Yıllığı*, 8, 184-215.
- Telci, İ.N. (2013a). Türkiye'nin Mısır Politikası 2012. B. Duran, K. İnat ve U. Ulutaş (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* içinde (s. 159-181). Ankara: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2013b). Mısır 2013. *Orta Doğu Yıllığı*, 9, 165-192.
- Telci, İ.N. (2014). Türkiye'nin Mısır Politikası 2013. B. Duran, K. İnat ve A. Balcı. (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* içinde (s. 187-208). İstanbul: SETA Yayınları.

- Telci, İ.N. (2015). Türkiye'nin Mısır Politikası 2014. B. Duran, K. İnat ve A. Balcı. (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* içinde (s. 207-230). Ankara: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2016). Türkiye'nin Mısır Politikası 2015. B. Duran ve K. İnat. (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* içinde (s. 195-218). Ankara: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2017). Türkiye'nin Mısır Politikası 2016. B. Duran, K. İnat ve M. Caner. (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* içinde (s. 223-245). Ankara: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2018a). Türkiye'nin Mısır Politikası 2017. B. Duran, K. İnat ve M. Caner. (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* içinde (s. 213-229). Ankara: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2018b). Arap İsyanları Sürecinde Türkiye-Mısır İlişkilerinin Dönüşümü. K. İnat, A. Aslan ve B. Duran (Ed.), *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika* içinde (s. 297-315). Ankara: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2019). Türkiye'nin Mısır Politikası 2018. B. Duran, K. İnat ve M. Caner. (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018* içinde (s. 113-130). Ankara: SETA Yayınları.
- Telhami, S. & Barnett, M. (Ed.). (2002), *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Ithaca: Cornell University Press.
- The Arab Weekly (2019, 6 Temmuz). *Egypt ponders response to Turkish military role in Libya conflict*. Erişim adresi: <https://theArabweekly.com/egypt-ponders-response-turkish-military-role-libya-conflict>
- TİKA Yetkilisi (2018, 4 Eylül). Yazarla kişisel görüşme.
- Turan, M. (2011, 4 Haziran). Tahrir gençleri Türkiye yolunda. *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tahrir-gencleri-turkiye-yolunda-17952679>.
- Türkiye (2013a, 7 Temmuz). *Arınç'tan, CHP'nin Mısır Yorumuna Tepki*. s. 12.
- Türkiye (2013b, 11 Temmuz). *Biz Darbelere Çok Çektik, Mısır Halkı Çekmesin*. s. 17.
- Türkiye (2013c, 24 Ağustos). *Meydanlarımız Tahrir Olmayacak*. s. 12.
- Türkiye (2015, 31 Temmuz). *Mısır'dan küstah Türkiye açıklamaları*. Erişim adresi: <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/293556.aspx>
- Türkiyeli Diplomat (2018, 12 Nisan). Yazarla kişisel görüşme.
- Türkiyeli Yatırımcı-a (2018, 5 Eylül). Yazarla kişisel görüşme.
- Türkiyeli Yatırımcı-b (2018, 5 Eylül). Yazarla kişisel görüşme.
- Uysal, A. (2012a), Türkiye'nin Mısır, Cezayir ve Fas Politikası 2011. B. Duran, K. İnat ve A.R. Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* içinde (s. 313-341). Ankara: SETA Yayınları.
- Uysal, A. (2012b, 3 Ekim). Yeni dönemde Mısır'ın dış politikası ve Türkiye. *Yeni Şafak*. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/yerel/yeni-donemde-misirin-dis-politikasi-ve-turkiye-412813>
- Vatan (2017, 21 Mayıs). *'Rabia' AK Parti tüzüğüne girdi*. Erişim adresi: <http://www.gazetevatan.com/-rabia-ak-parti-tuzugune-girdi-1068812-gundem/>
- Wu, Z. (2018). Classical geopolitics, realism and the balance of power theory. *Journal of Strategic Studies*, 41(6), 786-823. <https://doi.org/10.1080/01402390.2017.1379398>
- Yegin, M. (2016). Turkey's reaction to the coup in Egypt in comparison with the US and Israel. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(4), 407-421. <https://doi.org/10.1080/19448953.2016.1196010>
- Yeni Akit (2013a, 19 Temmuz). *Politikalarımız Çıkar Odaklı Değil, Değer Odaklıdır*. s. 14.
- Yeni Akit (2013b, 22 Temmuz). *Türkiye Önemli Bir Ülke*. s. 6.
- Yeni Şafak (2013a, 23 Eylül). *O Silah Bir Gün Onlara da Doğrultulur*. s. 15.
- Yeni Şafak (2013a, 28 Temmuz). *Mısır'da Katliam Var Dünya Neden Susuyor?*. s. 11.
- Yeniçağ (2018, 4 Şubat). *Çavuşoğlu Yunan gazetesine konuştu: 'Bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecek'*. Erişim adresi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cavusoglu-yunan-gazetesine-konustu-bu-hicbir-zaman-gerceklesmeyecek-183413h.htm>
- Yetkin, M. (2013, 10 Temmuz), Will Erdogan Sever Ties With New Regime in Egypt?. *Al Monitor*, Erişim adresi: <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/politics/2013/07/turkey-egypt-sever-ties-morsi-ouster.html#ixzz5fR0c6mS7>